

Lamed

List za radoznale

Izabrao i priredio Ivan L Ninić

Godina 12

Broj 3

Mart 2019

Alen Deršovic

Odbrana Izraela

(3)

Ovu knjigu s poštovanjem posvećujem čoveku koji mi je bio dragi prijatelj skoro četrdeset godina, profesoru Aharonu Baraku, predsedniku Vrhovnog suda Izraela, čije su sudske odluke ojačale odbranu Izraela i osnažile vladavinu prava bolje nego što bi ijedna knjiga ikada mogla. A.D.

DA LI SU JEVIJEVI ZLOUPOTREBLJAVALI HOLOKAUST?

OPTUŽBA

Jevreji su zloupotrebljavali Holokaust da bi za jevrejsku državu stekli simpatije, a sve na račun Palestinaca koji ni na koji način nisu odgovorni za Hitlerov genocid nad Jevrejima.

TUŽITELJI

„Holokaust se pokazao kao nezamenljivo ideološko oružje. Njegovim korišćenjem je jedna od najvećih vojnih sila, sa groznom istorijom kršenja ljudskih prava, sebe predstavila kao 'državu-žrtvu', pa je i najuspešnija etnička grupa u SAD na sličan način stekla status žrtve. Ovaj prividni status žrtve donosi značajne dividende – naročito imunitet od kritika, bez obzira koliko su one opravdane.“ (Norman Finkelstein)

„Ono što Arape i Palestine najviše ljuti jeste iskorišćavanje uspomena na Holokaust da bi se Palestinci prikazali kao nacisti. Takvo opasno poređenje i propagandna taktika se neprekidno servira mnogoj izraelskoj i jevrejskoj deci po školama, otkako postanu svesna sebe, a naročito posle posete muzeju Holokausta u Jad Vašemu. Treba naglasiti da mnoge fotografije al-Hadž Amina, u prirodnoj veličini, stoje izložene u Jad

Vašemu, uz Hitlerove fotografije, na mestu malo prema zapadu od Jerusalima, nedaleko od Dir Jasina. Hipokrizija je držati Palestine odgovornim za 'pogrešan' izbor koji je al-Hadž Amin učinio, dok su Izraelci i Jevreji i dalje slepi za izbore koje su njihove vođe učinile tokom Drugog svetskog rata.“

(www.PalestineRemembered.com u odgovoru na „izraelsku cionističku propagandu“ da je Hadž Amin al-Huseini kolaborirao sa nacistima tokom 2. Svetskog rata)

STVARNO STANJE STVARI

Palestinsko vođstvo, uz saglasnost većine palestinskih Arapa, aktivno je podržavalo i pomagalo izvođenje Holokausta i nacističku Nemačku, i nosi veliku moralnu, političku, pa čak i pravnu krivicu za ubistvo mnogih Jevreja.

DOKAZ

Kratko vreme pošto je Hitler došao na vlast, veliki muftija je odlučio da ga oponaša. Nemačkog konzula u Jerusalimu je obavestio da „muslimani u Palestini i izvan nje pozdravljaju novi režim Nemačke i nadaju se da će se fašistički anti-demokratski način vladavine proširiti i na druge države.“ U naporu da taj način dovede i u sopstvenu zemlju, Huseini je organizovao „nacističke izviđače“ po uzoru na „Hitlerovsku mladež“. Kukasti krst je postao dobrodošao simbol među mnogim Palestincima.

Druga polovina 1930-ih je obeležena arapskim naporima da se ograniči useljavanje Jevreja u Palestinu, kao i naporima Jevreja da spasu što je više moguće Jevreja iz Hitlerove Evrope. Ove su godine bile takođe obeležene porastom muslimanskog nasilja koje su orkestrirali Huseini i druge muslimanske vođe. Godine 1936, arapski terorizam je stekao nove dimenzije. U početku su mete bili nebranjeni jevrejski civili po bolnicama, bioskopima, kućama i prodavnicama. To je bilo praćeno štrajkovima i zatvaranjem radnji a zatim i bacanjem bombi na britanska nadležstva. Nacistički

režim Nemačke i italijanski fašisti su podržavali ovo nasilje i slali muftiji milione dolara.

SS, pod vođstvom Hainriha Himlera, obezbeđivao je finansijsku i logističku podršku antisemitskim pogromima u Palestini. Adolf Ajhman je posetio Huseinija u Palestini i kasnije s njim održavao redovne kontakte. Podrška je bila obostrana, kao što je jedan arapski komentator rekao: „Osećajući bič jevrejskog pritiska i uticaja, Arapi su imali simpatija za naciste i fašiste u njihovoj agoniji i iskušenjima u kandžama jevrejskih intriga i međunarodnog finansijskog pritiska.“ Britanski odgovor je najpre bio usmeren ka smirivanju, u vidu smanjenja kvote dozvoljenog useljavanja Jevreja. Kasnije su odgovorili silom i rušili kuće u cilju kažnjavanja i odvratanja od daljeg nasilja. U Jafi su sistematski uništili delove starog grada tako što su digli u vazduh 220 kuća.“

Palestinci i njihovi arapski saveznici su bili sve, samo ne neutralni, kada se radilo o sudbini Jevreja u Evropi. Zvaničnog vođu Palestinaca, Hadž Amina al-Huseinija, velikog muftiju Jerusalima, koji je sklopio savez sa nacistima i kasnije proveo godine u Berlinu, pored Hitlera, kao savetnik za jevrejsko pitanje, Himler je poveo na obilazak Aušvica. Tom prilikom Huseini je iskazao podršku za masovna ubistva Jevreja Evrope. On je takođe težio „rešenju problema jevrejskog elementa u Palestini i u drugim arapskim zemljama“ korišćenjem „istog metoda“ koji je korišćen u drugim „zemljama sila Osovine“. On ne bi bio zadovoljan da jevrejski stanovnici Palestine – od kojih su mnogi bili potomci sefardskih Jevreja koji su tamo živeli stotinama, čak hiljadama godina – ostanu kao manjina u muslimanskoj državi. Kao i Hitler, i on je želeo da se otarasi „svakog Jevrejina, do poslednjeg.“ Kao što je Huseini pisao u svojim memoarima:

Naš osnovni razlog za saradnju sa Nemačkom bio je sticanje slobodne ruke za brisanje i poslednjeg Jevrejina iz Palestine i iz arapskog sveta. Od Hitlera sam tražio jasno zalaganje da nam se dozvoli rešavanje jevrejskog problema na način koji odgovara našim nacionalnim i rasnim aspiracijama, i u skladu sa naučnim metodama koje su Nemci inovirali u pogledu tretiranja Jevreja. Odgovor koji sam dobio bio je: „Ti Jevreji su vaši.“

Muftija je očigledno nameravao da se vrati u Palestinu u slučaju pobede Nemaca, i da u blizini Nablusa izgradi logor smrti, po uzoru na Aušvic. Huseini je svoje pro-nacističke sledbenike podsticao rečima „Ustanite, o sinovi Arabije. Borite se za svoja sveta prava. Ubijajte Jevreje gde god ih pronađete. Njihova prolivena krv je zadovoljstvo za Alaha, našu istoriju i veru. To će spasiti našu čast.“ Godine 1944, nemačko-arapska komandoska jedinica pod Huseinijevom komandom, padobranima se spustila u Pale-

stinu u naporu da otruje izvore vode koji su snabdevali Tel Aviv.

Huseini je takođe pomogao nacistički državni udar u Iraku, kao i organizovanje hiljada muslimana na Balkanu u vojne jedinice poiznate pod nazivom Handžar divizija, koja je učinila zločine protiv Jevreja Jugoslavije, protiv Srba i Cigana. Posle sastanka sa Hitlerom on je u svoj dnevnik zabeležio:

Muftija: „Arapi su Nemcima prirodni prijatelji... Zbog toga su bili svim srcem spremni da sarađuju sa Nemcima i bili spremni da učestvuju u ratu, ne samo negativno, u smislu izvođenja akcija sabotaže i izazivanja revolucija, već i pozitivno, u smislu stvaranja Arapske legije. U toj su borbi Arapi stremili nezavisnosti i jedinstvu Palestine, Sirije i Iraka.

Hitler: „Nemačka je rešena da, korak po korak, zatraži od evropskih nacija da reše jevrejski problem i da, u pogodnom momentu, sličan apel uputi i neevropskim nacijama. Nemački cilj bi bio samo i isključivo uništenje jevrejskog elementa koji je nastanjen u arapskoj sferi, pod zaštitom britanske sile. Onog trenutka kada nemačke tenkovske divizije i vazдушna sila budu izbili južno od Kavkaza, javni apel koji Veliki Muftija zahteva mogao bi da bude upućen arapskom svetu.“

Treba s punim pravom zaključiti da je vođa muslimana Palestine, Hadž Amin al-Huseini, bio pravi nacistički ratni zločinac, a kao takav je okarakterisan i u Nirnbergu. Njega su posle rata, kao ratnog zločinca, tražili i Jugoslavija i Velika Britanija. Pobegao je u Egipat gde je dobio azil, i gde je pomogao da se organizuju mnogi raniji nacisti i simpatizeri nacistu u borbi protiv Izraela.

Takođe treba s punim pravom reći da su pro-nacističke simpatije i podršku naširoko delili njegovi palestinski sledbenici koji su ga smatrali herojem čak i onda kada je posle rata otkrivena njegova uloga u nacističkim zločinima. Njegov biograf kaže: „Popularnost Hadž Amina među Arapima Palestine i Arapima u arapskim zemljama se zapravo posle rata povećala više nego što je ikada bila dok je bio sa nacistima,“ jer je „veliki deo arapskog sveta delio ista osećanja sa nacističkom Nemačkom tokom Drugog svetskog rata.“ Nije samo mržnja prema cionizmu bila razlog podršci nacističkoj ideologiji. „Mržnja“ velikog muftije „prema Jevrejima... je bila beskonačna, i on joj je dao punu odušku tokom perioda njegovih aktivnosti zajedno sa nacistima (oktobar 1941 - maj 1945).“ Njegovi govori, koje je prenosio Radio Berlin, bili su do srži antisemitski: „Ubijajte Jevreje gde god ih nađete – to Bogu pruža zadovoljstvo, kao i istoriji i veri.“ Nacionalni palestinski savet je 1948. godine izabrao Huseinija za svog predsednika, bez obzira što je bio poternicom tražen ratni zločinac i što je živeo u izgnanstvu u Egiptu. Huseini je zaista i dan danas

poštovan kao nacionalni heroj među nekim Palestincima, dok neki drugi iz sve snage pokušavaju da ga izbrisu iz palestinske istorije. Među one prve bez sumnje spada i Jaser Arafat. U intervjuu koji je dao 2002. godine, a koji je 2. avgusta preneo palestinski dnevnik *Al-Kuds*, predsednik Palestinskih vlasti naziva Hadž Amin al-Huseinija „našim herojem“, misleći pri tom na palestinski narod. Arafat se takođe hvalio da je bio „jedan od njegovih vojnika“, čak i onda kada je znao da se Huseini „smatra saveznikom nacista.“ (Ako bi danas neko u Nemačkoj Hitlera nazvao „našim herojem“, ispravno bi bio nazvan neo-nacistom!) Čak i profesor Edvard Said veruje da je „Hadž Amin al-Huseini predstavljao palestinski arapski nacionalni konsenzus, da je imao podršku palestinskih političkih partija koje su delovale u Palestini, i da je na neki način bio priznavan od strane arapskih vlada kao glas palestinskog naroda.“ On je bio „palestinski nacionalni vođa“ kada je sklopio savez sa Hitlerom i kada je imao aktivnu ulogu u sprovođenju Holokausta.

Mada ne bi bilo pravedno držati palestinski narod odgovornim za ubistva Jevreja Evrope, njegovo rukovodstvo je svakako daleko od bezgrešnosti u pogledu Holokausta. Aktivno je podržavalo Hitlerovo konačno rešenje kao nacističku pobjedu nad Amerikancima i njihovim saveznicima. Veliki muftija Jerusalima je bio lično odgovoran za smrt hiljada Jevreja u koncentracionim logorima. Jednom prilikom, kada je saznao da mađarska vlada planira da dozvoli hiljadama dece da pobegnu od nacista, on je intervenisao kod Ajhmana i zahtevao da taj plan bude izmenjen. Tako je i učinjeno, i deca su poslata u logore smrti. Muftija je naciste podržavao i vojno, nudeći svoju Arapsku legiju da se bori protiv Saveznika, da bi tako parirao Jevrejskoj brigadi koja se borila na strani Saveznika.

U svetlu bliske saradnje između palestinskog rukovodstva i nacista tokom 1930-ih i 1940-ih godina, čini se ironičnim da su mnoge pro-palestinske grupe odabrale kukasti krst kao simbol pod kojim napadaju Izrael. Upravo kao što su nacisti Jevreje nazivali *komunistima*, a Staljin Jevreje nazivao *fašistima*, mnogi Palestinci i oni koji ih podržavaju – kako sa ekstremne desnice tako i sa ekstremne levice – sada koriste naziv „nacisti“ da bi označili Izrael, Jevreje i cionizam. Jevreji su uvek bili uhvaćeni između crnog i crvenog, kao što je jedan naučnik primetio. Ponovo su danas vraćeni na to neudobno mesto, pošto i ekstremna levica i ekstremna desnica teže demonizaciji jevrejske države, tako što je netačno porede sa ideologijom koja je primenjivala genocid protiv jevrejskog naroda – genocid koji su palestinske vođe široko podržavale i u njemu učestvovala.

Šef palestinske policije Gazi Džabali, uporedio je prvog premijera Izraela, socijalistu Davida Ben-Guriona, sa zlim čudovištem protiv koga se borio:

„Nema razlike između Hitlera i Ben Guriona.“ U današnjim studentskim naseljima često možete čuti kako se izraelski premijer poredi sa Hitlerom, uz sledeću pesmicu: „Šaron i Hitler – sve je to isto – jedina razlika je u imenu.“ Niko nikada nije Šarona uporedio sa, recimo, Pinočom, ili čak sa Staljinom. Uvek su tu Hitler i nacizam. Uobičajeno je videti izjednačenu Davidovu zvezdu i kukasti krst. Ovi znakovi, naravno, namerno koriste Orvelov „turnspeak“ (izvrtnje činjenica, *prim. prev.*) tako što pokušavaju da dovedu u vezu Davidovu zvezdu sa kukastim krstom, znajući do koje mere je kukasti krst uvredljiv za Jevreje.

Neke jevrejske grupe su me tokom godina pozivale i tražile da tražim zabranu upotrebe kukastog krsta pri napadima na Izrael. S obzirom da se protivim cenzuri, uvek sam ih molio da palestinske pokušaje da se Izrael izjednači sa nacizmom iskoriste kao priliku za obrazovanje i podsećanje sveta na široku podršku Palestinaca nacizmu i na činjenicu da su nacistički zločinci svojevremeno dobili azil u Egiptu i pomagali egipatskoj vladi u napadima na izraelske civilne mete. Ako pobornici palestinske stvari insistiraju na upotrebi kukastog krsta, svakako neće moći da se žale ako se taj simbol okrene protiv njih i podseti svet na neporecive istorijske činjenice u pogledu uloge koju je njihov poštovani vođa imao dok je aktivno podržavao Hitlera protiv Jevreja, i u propalom pokušaju da se Holokaust prenese na tlo Palestine. Hitlerov partner u genocidu je sada „heroj“ predsednika Palestinskih vlasti, dok je njegov premijer jednom pokušao da „dokaže“ da se Hitlerov Holokaust nad Jevrejima nikada nije ni dogodio. To je stvarnost i nikakav pokušaj da se žrtve prikažu kao izvršioци a zlikovci kao heroji neće promeniti istoriju.

Generalno govoreći, oni koji su podržavali stranu koja izgubi rat – naročito stranu koja je tako temeljno zla kao što je bio nacizam – trebalo bi da nemaju koristi od posleratne rekonstrukcije koja neizbežno sledi nakon predaje strane koja je izgubila. Većina palestinskih muslimana je bila nas strani koja je izgubila Prvi svetski rat, dok su Jevreji Palestine bili na pobjedničkoj strani. Podrška koju su Jevreji pružili Britancima u Prvom svetskom ratu, što je uključivalo i fizičku borbu uz britanske snage, pomogla je da steknu Balfurovu deklaraciju iz 1917. Podrška Jevreja Saveznicima tokom Drugog svetskog rata – uključujući direktnu vojnu podršku hiljada Jevreja Palestine – pomogla je da dođe do podele koju su odobrile Ujedinjene nacije 1947. Čerčil je verovao da se Arapima „ništa ne duguje... u posleratnom poravnanju“ zbog njihove široke podrške nacizmu. Vinston Čerčil je vođu Palestinaca označio kao „najsmrtonosnijeg neprijatelja“.

Po mišljenju mnogih ljudi od znanja, podrška koju su Palestinci (i mnogi Arapi) pružili nacistima trebalo

je da ih diskvalifikuje od pozitivnog učešća u posleratnom poravnanju, kao što ni Sudetski Nemci nisu imali šta da kažu kada su iz Sudeta, u graničnom pojasu Čehoslovačke, gde su živeli vekovima, bili prebačeni u nove, uže granice Nemačke. Kao što je Vinston Čerčil rekao: „Naravno da moraju da budu prebačeni,“ uprkos primedbama koje su imali oni koje je trebalo prebaciti, kao i njegove zabrinutosti u vezi humanitarnih implikacija.

Umesto toga, Palestincima je 1947. godine ponuđen skoro isti onakav predlog kakav su odbacili 1937 (osim pustinje Negev), uprkos većoj potrebi da se smeste stotine hiljada jevrejskih izbeglica iz logora smrti po Evropi. U vreme podele prihvaćene od strane Ujedinjenih nacija, četvrt miliona jevrejskih izbeglica živelo je u odvratnim logorima za izbeglice u samoj onoj zemlji koja im je pobila roditelje, decu i braću i sestre. Nisu mogli da se vrate u Poljsku, jer su Poljaci nastavili da ubijaju Jevreje čak i posle poraza nacista, a poslednja stvar koju su komunističke vođe Poljske tada želele bio je priliv jevrejskih izbeglica. Niti je od njih moglo da se očekuje da ostanu u Nemačkoj na čijem su tlu uspostavljeni izbeglički logori.

Jedino izvodljivo rešenje problema sa izbeglicama bilo je useljavanje u jevrejsku domovinu u podeljenoj Palestini. Tada je sve uočljiviji postajao problem u vezi arapskih zemalja u kojima je živio značajan broj Jevreja. Jevreji su u muslimanskim zemljama uvek bili tretirani kao ne-gradani drugog reda (u najboljem slučaju) i kao odgovarajuća meta za masovno nasilje (u najgorem slučaju). Mada Jevreji u islamskim zemljama nikada nisu prošli kroz išta slično Holokaustu, oduvek su bili žrtve pogroma i verske diskriminacije.

Neke islamske vlade su održavale sistem sličan aparthejdu, po kome su *dimmi* – religiozna kategorija u koju spadaju Jevreji i hrišćani – bili po zakonu i po teologiji smatrani nižim bićima i potpadali pod odvojene propise koji su se bazirali na nejednakosti. *Dimmima* je bilo, a na nekim mestima još uvek jeste, zabranjeno da rade u javnim službama, bili su prinuđeni da nose posebnu odeću, a postojala su ograničenja u vezi gradnje i održavanja sinagoga i crkava. Istina je da je *dimmima* dozvoljeno ispovedanje njihove vere i održavanje njihove kulture, ali samo pod uslovom da plaćaju posebni *džizia*, porez, koji muslimani ne plaćaju. *Dimmi* plaćaju porez radi zaštite koju im država pruža. Kao takvi, oni se nalaze izvan političke zajednice. To ne znači da su *dimmi* građani druge klase – u suštini oni uopšte i nisu građani. Čak i ako ih neki muslimanski režim toleriše, oni, kao obeleženi stranci, uglavnom zavise od dobre volje vlade.

Posle Holokausta i naročito široke podrške koju su muslimani i Arapi tome davali, postalo je jasno da se od Jevreja ne može više očekivati da i dalje žive kao inferiorna *dimmi* manjina, stalno na raspolaganju

mušičave diskriminatorne većine. Jevreji u islamskim zemljama bili su izbeglice na listi čekanja. Čekali su da se pojavi mesto na koje bi mogli da se presele i gde bi mogli da žive kao legalno jednaki, bez obzira na svoju veru ili etničku pripadnost. Takvo mesto je bio Izrael i, ubrzo posle njegovog uspostavljanja, oko 850.000 Sefarada i Mizrahi Jevreja bilo je prinuđeno da ode, ili da „odabere“ da ode, iz mesta u arapskom svetu u kojima su njihovi preci živeli hiljadama godina. Kao što ćemo u Poglavlju 12 videti, situacija onih sefardskih Jevreja koji su iz straha, zbog prinude ili zbog nespremnosti da dalje tamo žive kao progonjena manjina, napustili svoju vekovnu otadžbinu, na mnogo načina može da se poredi sa situacijom arapskih izbeglica koje su napustile Izrael posle masovnog arapskog napada na novoproglašenu jevrejsku državu.

Ponekad se kaže da, mada su Jevreji koji su preživeli Holokaust i krajem rata postali izbeglice, imali pravo na domovinu koja bi bila *negde*, takva domovina ne bi trebalo da bude formirana na račun Arapa generalno i Palestinaca posebno. Holokaust, tvdi se, bio je delo Nemaca i onih zemalja, uključujući i SAD, koje su odbile da prihvate jevrejske izbeglice iz Nemačke, Poljske i Austrije. Kao što je 2001. godine rekao iranski predsednik Hatami: „Ako su nacisti i fašisti i Zapad počinili zločine protiv Jevreja, zašto bi sada trebalo da to plate Palestinci? Oni koji su počinili zločine (Zapadnjaci) treba da plate cenu.“

Ovaj argument ne stoji iz dva razloga. Prvo, država Izrael nije stvorena na račun bilo Arapa bilo Palestinaca. Područje koje je, posle podele, pripalo jevrejskoj državi je bilo naseljeno jevrejskom većinom koja je imala pravo na samoopredeljenje u odnosu na Britance (i na otomansku imperiju pre njih). Zemlja o kojoj se radi nije pripadala ni Arapima ni Palestincima. Ona je prešla iz vlasništva jedne imperije u vlasništvo druge, a onda je došlo vreme samoopredeljenja dveju grupa koje su živlele u različitim njenim delovima. U istorijskom, demografskom, ekonomskom i pravnom smislu ta je zemlja pripadala *obema* grupama, i Jevrejima i Arapima. (Poslednja nezavisna država koja je postojala na području Palestine bila je jevrejska država koju su Rimljani razbili 70 godine n.e.)

Drugo, taj argument zatvara oči pred činjenicom da su neki palestinski i arapski lideri imali značajnu odgovornost za događanje Holokausta. Podržavali su ga, pomagali mu, koristili se njegovim posledicama i očekivali da od njega imaju koristi. Dalje, direktan rezultat pritiska koji su učinili Arapi i Palestinci bilo je zatvaranje kapija imigracije stotinama hiljada, možda i većem broju, Jevreja koji su mogli da budu spaseni da im je u presudnom trenutku bilo dozvoljeno useljavanje u Palestinu – čak i u onaj sićušni prostor koji je bio predložen kao jevrejska domovina od strane Pilove komisije 1937. godine.

Arap i Palestinci nose dovoljno krivice za Holokaust i za podržavanje pogrešne strane u Drugom svetskom ratu, da bi se opravdalo njihovo postavljanje, kao dela strane koja je izgubila rat, u situaciju gubitnika prilikom preraspodele teritorije koja sledi svakom kataklizmičkom svetskom sukobu. Kao što su Sudetski Nemci podneli deo tereta kao oni koji su bili sa pogrešne strane, tako su Ujedinjene nacije i od Arapa i Palestinaca ispravno tražile da doprinesu posleratnom razrešenju problema izbeglica. Štaviše, sve što su Ujedinjene nacije učinile podelom Palestine bilo je da jevrejskoj većini, na delu teritorije koji je bio namenjen jevrejskoj državi, Jevrejima daju pravo samoopredeljenja – ono pravo koje su oni koji podržavaju ljudska prava i građanske slobode odavno cenili, i isto ono pravo koje danas Palestinci na Zapadnoj obali i u Pojasu Gaze zahtevaju.

Arapske i muslimanske nacije su u potpunosti odgovorne za status stanovnika drugog reda (ili gori) koji su političke i verske vođe vekovima nametale svojoj jevrejskoj manjini. Moderna nauka je u potpunosti razbila mit o dobroćudnom tretmanu jevrejske manjine u arapskom i muslimanskom svetu. Jevreji su bili žrtve sistema sličnog aparthejdu, koji se u mnogim vidovima može porediti sa tretmanom crnih Južnoafrikanaca u Južno Afričkoj republici pre Mendele. Osim pravne i verske diskriminacije – obaveza da se nosi upadljivo odelo, zabrana posedovanja oružja za samoodbranu, plaćanje posebnog poreza – oni su bivali žrtve povremenih pogroma i krvnih optužbi, kao što je bio slučaj u Damasku 1840. godine. Po Morisu, takođe su se dogodili ... *masakri u Tetuanu u Maroku u 1790; u Mašhadu i Barfurušu u Persiji 1839. i 1867, respektivno; i u Bagdadu 1828. Muslimanska rulja je u Fesu skoro potpuno uništila jevrejski kvart 1912. godine, a pro-nacistička rulja je u Bagdadu ubila na destine Jevreja 1941. godine. U raznim delovima islamskog sveta, jevrejske zajednice su, uvek iznova – protivno propisima dimma – dobijale ponudu da biraju između konverzije i smrti. Obično, mada ne i uvek, incidenti sa masovnim nasiljem događali su se u udaljenim i osetljivim delovima muslimanske imperije, ređe u njenom samouverenijem središtu. Međutim, uverenje koje je stajalo ispod svega i po kome su Jevreji smatrani nevernicima i protivnicima islama, i obavezno inferiornima u Božijim očima, preovlađivalo je vekovima u svim muslimanskim zemljama.*

Postojala je i drugačija, manje smrtonosna ali takođe raširena i vrlo degradirajuća praksa:

Jedna mera i simbol degradacije Jevreja bio je uobičajeni fenomen – koji je na nekim mestima kao što su Jemen i Maroko postao lokalni običaj – da muslimanska deca bacaju kamenje na Jevreje. Jedan putnik sa Zapada je u devetnaestom veku napisao: „Video sam klinca od oko šest godina kako podučava grupu debele dece od možda tri ili četiri godine kako

da bacaju kamenje na Jevreje, a jedno derle bi hladno odgegalo do čoveka i hladno pljunulo na njegovo gabardensko jevrejsko odelo. Jevrejin je obavezan da se pokori svemu tome: bilo bi opasnije od gubljenja samo njegovog života ako bi ošamario muhamedanca.“

Jedan istoričar je tretman Jevreja od strane muslimana opisao kao „prezriva tolerancija“. Tretirani su kao „inferiorna rasa“. Činjenica da nije bilo Inkvizicije i Holokausta samo pokazuje da je u hrišćanskoj Evropi bilo još gore. I evropski hrišćani i muslimani arapskih nacija su na tako jeziv način tretirali svoju jevrejsku manjinu da je potreba za jevrejskom samoupravom, u jevrejskoj državi sa jevrejskom većinom, u kojoj će Jevreji biti tretirani kao ravnopravni i moći da se brane od progona, najvećem delu sveta posle Drugog svetskog rata, postala očigledna.

Ako nepravda stvara potrebu za pravima, kao što sam na drugom mestu diskutovao, onda je *nepravda* koja je bila nametnuta jevrejskoj manjini u muslimanskom i hrišćanskom svetu pokazala svetu da jevrejski narod ima pravo na samoopredeljenje na mestu na kome su Jevreji većina. Kao što je Winston Čerčil ispravno primetio četvrtinu stoleća ranije, takva je država već postojala, u stvarnosti i po zakonu, u onim delovima Palestine u kojima su Jevreji bili većina, u kojima su postojale jevrejske političke, ekonomske i kulturne institucije, kao i jevrejska vojska koja se borila zajedno sa pobednicima u Prvom svetskom ratu – a kasnije i u Drugom svetskom ratu. Sve što su Ujedinjene nacije učinile, bilo je priznavanje stvarnosti jevrejskog samoopredeljenja u područjima u kojima su imali svako pravo – priznato od strane međunarodnog zakona, sporazuma, Lige naroda i većine u Ujedinjenim nacijama – da žive i obrađuju zemlju koju su zakonski otkupili od odsutnih zemljoposjednika. Kao što je *London Times* svojevremeno pisao u svom uvodniku: „Teško je uočiti na koji način će arapski svet, a još manje Arapi iz Palestine, patiti od prostog priznavanja svršenog čina – prisustva kompaktne, dobro organizovane i praktično autonomne jevrejske zajednice u Palestini.“

Čak i onima koji odbacuju svaku krivicu Palestinaca i Arapa u nevoljama jevrejskih izbeglica od strane nacizma i islamskog aparthejda – što je pozicija koja se ne može braniti u svetlosti raširene palestinske podrške nacizmu – moćna je potreba da se učini nešto pozitivno u korist naroda koji je toliko propatio od strane tuđih ruku. Oni među nama koji podržavaju pozitivnu akciju u korist Afro-Amerikanaca, to čine, bar delimično, na osnovu teorije o ispravljanju nedela iz prošlosti. Mada naši preci možda nemaju nikakvu odgovornost za ropstvo, pošto čak nisu ni bili u ovoj zemlji, moramo da budemo spremni na svoj udeo u teretu odštete. Možda za našu decu ili unuke neće biti mesta u

koledžima ili firmama gde bi voleli da se nađu, zato što su ta mesta rezervisana za potomke robova i drugih manjina. Naravno da oni koji nose direktnu odgovornost za ropstvo treba da imaju posebnu odgovornost za odštetu, upravo kao što oni koji su imali koristi od Holokausta treba da ponesu posebnu odgovornost prema onima koji su bili žrtve.

Međutim, u širem smislu, ceo svet je dužan afirmativnu akciju prema žrtvama ropstva, Holokausta i drugih genocida koje je ljudska ruka nametnula. Čini se da je i Pil komisija prepoznala komponentu afirmativne akcije u svojoj odluci da prizna postojanje jevrejskog nacionalnog doma:

Verujemo da nepristrasni posmatrač ne može da gleda nacionalni dom, i da mu ne poželi dobro. On je toliko značio za ublažavanje nezaslužene patnje. Tu postoji toliko energije i preduzimljivosti i odanosti opštoj stvari. Pošto je Britanija pomogla njegovom nastanku, tvrdimo, zajedno sa lordom Balfurom, da je hrišćanski svet svakako pokazao da „nije nesvesan zla koje je počinio“.

I muslimanski svet bi trebalo da prepozna sva zla koja je počinio Jevrejima koje je, kroz istoriju, tretirao kao ne-gradane drugog reda (*dimmi*).

Čak i onima koji podelu Palestine iz 1947. ne smatraju fer prema Palestincima, kada se ta podela posmatra u svetlosti međunarodne afirmativne akcije - ona se čini više nego fer. Onima koji afirmativnu akciju podržavaju zbog potrebe postojanja raznolikosti, jasno je da jevrejska država sigurno mnogo dodaje raznolikosti, u svetu u kome postoji više od četrdeset muslimanskih država, kao i brojne hrišćanske, hindusističke i budističke. Mada u Jordanu već postoji država koja ima palestinsku većinu, nova palestinska država na Zapadnoj obali i u Pojasu Gaze takođe bi svetu dodala element raznolikosti.

DA LI JE UN PLAN O PODELI PALESTINE BIO NEFER PREMA PALESTINCIMA?

OPTUŽBA

UN Plan o podeli iz 1947. bio je nefer prema Palestincima.

TUŽITELJI

Šavit: „Da li biste vi prihvatili Plan o podeli iz 1947?“

Said: „Moj instinkt mi govori da kažem ne. To je bio nefer plan, baziran na tome da manjina dobije jednaka prava kao i većina. Možda nije trebalo da stvari ostavimo na tome. Možda je trebalo da izademo sa svojim planom. Ali mogu da razumem da je Plan o podeli bio u to vreme neprihvatljiv za Palestine.“ (Edvard Said)

„1947. godine su UN predložile rešenje koje je prihvatila samo jedna strana, jevrejska. U istoriji Ujedinjenih nacija, obično, ako obe strane nisu saglasne, rešenje se ne primenjuje. Tako je priča loše počela. Činjenica je da se rešenje nameće većinskom narodu koji živi u Palestini, i koja se protivi tom rešenju, pa onda ne treba da čudi što mu se oni protive i silom.

„...Mi, međutim, nemamo prava da kažemo da oni nisu bili u pravu što su odbili podelu. Oni su cionizam videli kao kolonijalni pokret. Vrlo je malo razloga da se takvo gledište ne razume. Zamislite samo alžirski nacionalni pokret koji se pedesetih složi da se Alžir podeli na dve države, na njih i na bele doseljenike ('les pieds-noirs')! Ko bi alžirskom vođstvu rekao 'Nemojte propustiti istorijsku šansu?!'“ (Ilan Pape, predavač političkih nauka na Univerzitetu u Haifi)

STVARNO STANJE STVARI

UN plan je bio fer za obe strane, bio je odraz uzajamnog samoopredeljenja kako Arapa tako i Jevreja. Sada je to nešto oko čega postoji konsenzus u svetu.

DOKAZ

Kao što su Ujedinjene nacije zaključile prilikom podele Palestine 1947. godine, nemoguće je zasnivati bilo kakvo razrešenje problema na osnovu tvrdnji o „istorijskom poreklu konflikta“ ili na „učinjenim dobrim i lošim delima“ o čemu svedoče obe strane. „Osnovna premisa koja stoji“ pri podeli je da „pravo koje na Palestinu polažu i Arapi i Jevreji u oba slučaja stoji, ali se ta prava ne mogu pomiriti“. Korisno je citirati iz nalaza UN, pošto oni čine osnovu sadašnjeg međunarodnog konsenzusa u pogledu dvodržavnog razrešenja palestinsko-izraelskog konflikta:

1. Osnovna premisa koja stoji iza predloga o podeli je da prava koje i Arapi i Jevreji polažu na Palestinu, u oba slučaja imaju težinu, ali se ne mogu pomiriti, i da će, među svim ponuđenim rešenjima, podela obezbediti najrealističnije i najizvodljivije rešenje, i ima najbolje izgleda da obezbedi realnu osnovu za delimično zadovoljavanje prava koja polažu i nacionalnih aspiracija obeju strana.

2. Istina je da oba ova naroda imaju svoje istorijske korene u Palestini i da su oba na vitalan način doprinela ekonomskom i kulturnom životu te zemlje. Rešenje o podeli u potpunosti uzima u obzir takva razmatranja.

3. Osnova sukoba u Palestini je sudar dva intenzivna nacionalizma. Bez obzira na istorijsko poreklo konflikta, dobre i loše strane obećanja i kontra-obećanja, i međunarodnu intervenciju tokom Mandata, sada u Palestini živi oko 650.000 Jevreja i oko 1.200.000 Arapa, čiji se načini života razlikuju i koji su, za sada, razdvojeni zbog političkih interesa koji otežavaju punu i efikasnu političku saradnju.

4. Jedino putem podele ove sukobljene nacionalne aspiracije mogu da nađu značajan izraz i da kvalifikuju oba naroda da zauzmu svoja mesta kao nezavisne nacije u međunarodnoj zajednici i u Ujedinjenim nacijama.

Kao što je već ranije rečeno, rešenje sa dve države je takođe premisa ove knjige. Odbacujem, kao što je i Pil komisija učinila 1937. godine, kao što su i Ujedinjene nacije učinile 1947. godine, kao što je EHUD Barak učinio 2000. godine, i kao što to čini najveći deo sveta danas – ekstremne zahteve obeju strana: odbacujem zahtev jevrejskih ekstremista koji tvrde da „Veliki Izrael“ treba da bude jevrejska država, a odbacujem i ekstremne zahteve Arapa da jevrejska država, čak „i ako bi bila veličine poštanske marke, ... nema pravo na postojanje.“

Današnje javno mnjenje podržava ovu premisu: treba da postoje dve države, jedna jevrejska i jedna palestinska, koje postoje jedna pored druge. Ne postoji konsenzus u vezi veličine i tačnih granica ovih dveju država. Međutim, princip dveju država danas ima još veću podršku nego što je imao 1947, jer se čini da ga većina arapskih država, kao i Palestinske vlasti, prihvataju – bar kada razgovaraju sa drugima. U one koji sada odbijaju to rešenje spada manjina Izraelaca i Jevreja iz Amerike koji su na ivici izraelskog i jevrejskog društva; palestinske terorističke grupe kao što su Hamas, Hezbala, Islamski džihad i Popularni front za oslobođenje Palestine; kao i države koje odbijaju ovo rešenje – Sirija, Iran i Libija. (Februara 2003, Tarik Aziz, raniji zamenik premijera iračke vlade, odbio je čak i da prihvati pitanje koje je jedan izraelski novinar postavio na otvorenoj konferenciji za štampu.) To što rešenje sa dve države daje najveće nade za mir, to što je Izrael pristao na njega 1937. i ponovo 1948, u kombinaciji sa kategoričnim i žestokim odbijanjem od strane arapskih država, Palestinaca i praktično svih muslimanskih vođa – najpre 1937. a potom i 1948 – jeste glavna komponenta odbrane Izraela. Na nju mora da odgovori svako ko pokušava da opravda optužbu protiv Izraela.

Odluka o podeli Palestine – bar onog dela koji već nije bio alociran isključivo arapskom emiratu, nazvanom Transjordan, a kasnije Jordan – na jevrejsku i arapsku državu nije bila odsjaj diskreditovanog kolonijalizma ili imperijalizma iz prošlosti. Pre će biti da je to bio jedan od prvih primera novog samoopredeljenja koje su predsednik Vudrou Vilson i mnogi drugi progresivni lideri zastupali. Od podele Palestine od strane Ujedinjenih nacija na jevrejsku i arapsku jedinicu, mnoge nove države su nastale kao rezultat samoopredeljenja, uključujući i nekoliko islamskih država. Neke, kao Pakistan, nastale su kao rezultat razgraničenja. Pa ipak, samoopredeljenje jevrejske većine u onim delovima Palestine koji su bili namenjeni jevrejskoj državi se – kao jedini slučaj od

svih novoproglašanih država – od strane nekih neprijatelja Izraela karakteriše kao kolonijalizam i imperijalizam. Ne radi se tu ni o čemu značajnijem od nadevanja imena ili izbacivanja slogana, mada se ni jedno ime ili slogan ne slaže sa istorijskim činjenicama.

Uspostavljanje Jordana i izbor hašemitskog vladara, što je učinila britanska vlada 1923, jeste bio akt imperijalizma i kolonijalizma. Formalno isključenje svih Jevreja iz ove nove države je bio akt očiglednog rasizma. Pa ipak se ovakve ocene retko mogu čuti u odnosu na nelegitimnu krštenicu te nacije. Pravo koje Jevreji polažu na vladanje jevrejskim delom Palestine, koji su im Ujedinjene nacije dodelile, svakako se mnogo više slaže sa samoopredeljenjem nego pravo koje Hašemići polažu na vladavinu nad većinom palestinske populacije u Jordanu. Ipak selektivni izvikači imena i slogana upravljaju svoju zavodljivu retoriku samo prema jevrejskoj državi. Na njima je teret objašnjenja zašto to čine.

DA LI SU JEVREJI BILI MANJINA NA PROSTORU KOJI JE TREBALO DA POSTANE IZRAEL?

OPTUŽBA

Jevrejska država je uspostavljena u Palestini uprkos činjenici da su Jevreji činili samo manjinu u ukupnom broju stanovnika Palestine.

TUŽITELJI

„Amerikanci dobijaju najveći deo informacija u vezi izraelsko-palestinskog konflikta od korporativno kontrolisanih, politički manipulisanih mainstream medija. Malo je onih koji imaju priliku da provere realnost istorije koja je rezultirala napetostima koje postoje na Bliskom istoku. Malo je onih koji znaju da su Palestinci, na legitimne načine, domorodačko stanovništvo tog područja; da je zemlja koju sada okupiraju Izraelci bila vlasništvo Palestinaca; da je 1870. godine 98% populacije bilo arapsko a samo 2% jevrejsko; da su 1940. Palestinci činili 69% populacije, čak i onda kada su Jevreji u velikom broju bežali iz Evrope u pokušaju da se spasu od nacista; da su 1946, godine, kada su Ujedinjene nacije stvorile Izrael, bez odobrenja domorodačkog stanovništva, Palestinci predstavljali 65% a Izraelci tek 35% od ukupnog broja od 1.845.000 ljudi koji su tamo živeli.“ (Vilijam A. Kuk, engleski profesor na univerzitetu La Verne, Kalifornija)

„Godine 1947. tu je bilo 600.000 Jevreja i milion i tri stotine hiljada palestinskih Arapa. Tako da, kada su Ujedinjene nacije podelile Palestinu, Jevreji su bili manjina (31% populacije). Ova je podele, promovisana od strane glavnih imperijalističkih sila – uz podršku Staljina – cionističkom pokretu dala 54% plodne zemlje. (Cecilija Toledo, brazilska novinarka)

„Treba napomenuti da je i posle pet decenija etničkog čišćenja, okupacije i oduzimanja, demografski odnos između Palestinaca (8,2 miliona) i izraelskih Jevreja (4,5-5 miliona) još uvek isti kao što je bio decembra 1947, koji je bio (i još uvek je) 2 prema 1 u korist palestinskog naroda. Međutim, da bi održao demokratsku „jevrejsku državu“, i iznad svega njen „jevrejski karakter“, Izrael je odabrao da etnički očisti 80% palestinskog naroda iz njihovih kuća, farmi, preduzeća, brodova, banaka... itd.“

(www.PalestineRemembered.com, u odgovoru na „izraelsku cionističku propagandu“ da su „Arapi odbacili 1947. podelu Palestine od strane UN i odmah napali jevrejsku državu i izgubili rat 1948.“)

STVARNO STANJE STVARI

Jevreji su činili značajnu većinu u onim delovima Palestine koje su Ujedinjene nacije odredile da budu jevrejska država.

DOKAZ

Branitelji arapske stvari često igraju igre sa demografijom, da bi podržali svoje unapred određene zaključke. Kod procene veličine arapske populacije 1947. godine, oni ponekad uključuju populaciju onoga što je sada Jordan, kao i onoga što su sada Zapadna obala i Pojas Gaze. Kod procene da li je plan o podeli Palestine iz 1947, koji su izradile UN, bio fer, treba posmatrati relativnu palestinsku populaciju u delu koji je dodeljen jevrejskoj državi 1947. Čak i u pogledu te populacije procene variraju, ali je zvanična procena UN bila da je u zemlji koja je bila dodeljena jevrejskoj državi živelo oko 538.000 Jevreja i oko 397.000 Arapa (u taj su broj bili uključeni i hrišćani, beduini, Druzi i drugi).

Niko ne sumnja da bi, da je tada bio organizovan referendum u vezi pitanja samoopredeljenja i razdvajanja, stanovnici područja koje su UN dodelile jevrejskoj državi, velikom većinom izglasao ono što su UN odredile. U pogledu podele zemljišta, jevrejskoj državi je pripalo nešto više nego Arapima, ali samo ako se u celosti računa i pustinja Negev za koju se smatralo da je nenastanjiva i potpuno nepogodna za obrađivanje. Ako bi se Negev isključio, ili dobrim delom isključio, upotrebljivo zemljište koje je pripalo Arapima je bilo veće od zemljišta dodeljenog Jevrejima. Štaviše, veliki deo zemljišta dodeljenog Jevrejima je na početku bio močvarno i pustinjačko zemljište, pa su ga Jevreji svojim radom i investicijama kasnije, odvodnjavanjem i navodnjavanjem, učinili plodnim. Zemlja dodeljena Arapima bila je takođe neprikladna i nalazila se u blizini Transjordanije, čije je stanovništvo uvek bilo predominantno palestinsko, mada je Velika Britanija tom stanovništvu, kao vlast, nametnula hašemitsku monarhiju.

Zemljište dodeljeno Jevrejima nije uključivalo zapadni Jerusalim, gde je jevrejsko stanovništvo činilo

većinu, ili Hebron, dva najsvetija grada za Jevreje, dva grada sa najvećom istorijskom težinom. Jerusalim, sa svojih 100.000 Jevreja, trebalo je da bude internacionalizovan, ali odvojen od jevrejskih područja. Hebron je trebalo da bude deo arapskog sektora, bez jevrejskog prisustva, uprkos činjenici da su Jevreji tu živeli hiljadama godina, sve do palestinskih masakara jevrejskih žena, dece i staraca koji su jevrejsku populaciju isterali 1929. i ponovo 1936 godine.

Pošto je zemljište na kome je jevrejsko stanovništvo trebalo da živi bilo podeljeno u odvojena područja, između kojih je bilo arapsko zemljište, bilo bi ga teško braniti od zaprečenih napada sa strane Arapa. Osim Jerusalima, i Safed je bio izolovan. Neprijateljske snage su čak i Tel Aviv mogle lako da odseku po uskom struku jevrejskog područja, koji je bio širok jedva 9 milja (oko 14 kilometara) i odvajao Arape od Mediterana.

Pa ipak, Izrael je brzo prihvatio plan podele Ujedinjenih nacija i uskoro proglasio državu. Arapi su odbacili podelu i napali novu jevrejsku državu iz vazduha i sa zemlje. Ono što je ostalo od predložene palestinske države, pošto je Izrael odbio napade, brzo su progutali Jordan i Egipat.

Da su Arapi prihvatili plan podele UN, pored jevrejske države bi postojala velika palestinska država, neisprekidane teritorije. Rešenje sa dve države, koje je sada predmet međunarodnog konsenzusa, bilo bi odavno postignuto bez prolivanja krvi. Svakako bi svako ko sada prihvata rešenje sa dve države, morao da prebaci krivicu za to što nije bilo primenjeno još 1947. (ili čak ranije, 1937) na arapske i palestinske lidere koji su odbacili palestinsku državu kada im je bila ponuđena. (Kao što ćemo videti u poglavljima 16 i 17, palestinska država, sa glavnim gradom Jerusalimom, ponovo je ponuđena u Kemp Dejvidu i Tabi 2000. godine, i ponovo odbačena od strane Palestinaca, koji na tu ponudu nisu odgovorili kontrapudom već pojačavanjem samoubilačkih napada protiv izraelskih civila.)

Preveo Brane Popović

Alen Deršović rođen 1. septembra 1938. je američki advokat, pravnik i pisac. Stručnjak je na polju američkog ustavnog i krivičnog prava, kao i građanskih sloboda. Deo karijere proveo je na Pravnom fakultetu Univerziteta Harvard, gde je 1967, sa svojih 28 godina, postao najmlađi redovni profesor u istoriji.

Predrag Ilić

Stepinac i Holokaust u NDH

ALBATROS PLUS, Beograd, 2018.

Odlomak iz Uvoda

Svima koje interesuje ličnost i delo nekadašnjeg zagrebačkog nadbiskupa i kardinala Rimokatoličke crkve Alojzija Stepinca (1898–1960) poznato je da se istoričari i drugi autori knjiga o njemu oštro dele na dve velike grupe. Jedni ga veličaju i slave kao izuzetnu istorijsku ličnost, a drugi ga kritikuju i optužuju za mnoga krajnje ozbiljna nedela. Između te dve grupe autora nema saglasnosti skoro ni u čemu, sem u zaključku da je nadbiskup Stepinac izuzetno kontroverzna ličnost. Među brojnim kontroverzama koje se vezuju za njega jedna od najznačajnijih se tiče Stepinčevog odnosa prema Jevrejima i prema Holokaustu u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (u daljem tekstu: NDH), u periodu 1941–1945. Kao i kod ostalih kontroverzi oko Stepinca, jedna grupa autora hvali njegov odnos prema Jevrejima i Holokaustu u NDH, dok ga druga kritikuje i optužuje za ignorisanje progona Jevreja, pa čak i za saučesništvo u Holokaustu.

Kada se pažljivo pregleda relativno obimna literatura o ovoj kontroverzi, odmah je vidljivo da u njoj, kvantitativno gledano, preovlađuju autori koji veličaju Stepinčev odnos prema Jevrejima, ističući brojne slučajeve njegovog zaštitničkog odnosa prema progonjenim Jevrejima i slučajeve njihovog pojedinačnog i kolektivnog spašavanja od namenjene im tragične sudbine. Među tim autorima najviše je hrvatskih crkvenih istoričara, ali ima i svetovnih istoričara, kako hrvatske, tako i drugih nacija. Za početak je dovoljno pomenuti (hronološkim redom) samo neke od najznačajnijih autora iz ove grupe, a to su Ričard Pati (Richard Pattee), *The Case of Cardinal Aloysius Stepinac*, Milvoki, 1953; Teodor Dragun (Theodore I. Dragoun), *Le dossier du cardinal Stepinac*, Pariz, 1958; Fiorelo Kavali (Fiorello Cavali), *Il processo dell'Arcivescovo di Zagabria*, Rim, 1967; Aleksa Benigar, *Alojzije Stepinac – hrvatski kardinal*, Rim 1974, Zagreb, 1993; Stela Alexander, *Trostruki mit – Život zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca*, Zagreb, 1990; Franjo Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb, 1996; Ljubica Štefan, *Stepinac i Židovi*, Zagreb, 1998; Jure Krišto, *Sukob simbola*, Zagreb, 2001; Pjer Ble (Pierre Blet), *Pio XII i Drugi svjetski rat*, Zagreb, 2004; Milenko Krešić, *Crkva i država u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (1941–1945)*, Mostar, 2006; Ivan Gabelica, *Blaženi Alojzije Stepinac i Hrvatska Država*, Zagreb, 2007; Vladimir Horvat, *Kardinal Alojzije Stepinac, mučenik za ljudska prava*, Zagreb, 2008; Juraj Batelja,

Blaženi Alojzije Stepinac – svjedok Evanđelja ljubavi", 1-3, Zagreb, 2010; Ester Gitman, *Kad hrabrost prevlada*, Zagreb, 2011, itd.

Kao što se iz navedenih naslova vidi, samo je Ljubica Štefan celu svoju neveliku knjigu posvetila temi odnosa nadbiskupa Stepinca prema Jevrejima. Svi ostali autori su tom pitanju posvećivali po jedno poglavlje ili su objavljivali i dokumente koji se odnose na tu temu. Tako recimo J. Batelja, u gorepomenutoj knjizi, ima poglavlje pod nazivom „Branitelj Židova” (str. 268-297/I); (Batelja je to poglavlje sa jednim malim dodatkom objavio i u knjizi *Rivelijeva zavjera laži* (Zagreb, 2015), pod naslovom „Nadbiskup Stepinac – zaštitnik Židova u Drugom svjetskom ratu” (str. 105-154), A. Benigar je imao poglavlje „Zaštitnik hrvatskih Židova” (str. 411-417), V. Horvat: „Pomoć pravoslavicima i Židovima” (84-85), M. Krešić: „Katolička crkva u zaštiti i pomaganju Židova” (str. 95-101) i sl. Među autorima iz „suprotnog tabora” preovlađuju oni iz redova jevrejske nacionalnosti, ali ima i autora srpske, hrvatske i drugih nacionalnosti: Karlo Falkoni (Carlo Falconi), *Il silenzio di Pio XII*, Milano, 1965; Ivan Cvitković, *Ko je bio Alojzije Stepinac*, Sarajevo, 1986; Vladimir Dedijer, *Vatikan i Jasenovac*, Beograd, 1987; Menahem Šelah (Menachem Shelah), *The Catholic Church in Croatia, the Vatikan and the Murder of the Croatian Jews*, Oksford – Njujork, 1988; Ješajahu A. Jelinek (Yeshayahu A. Jelinek), *Historiography of Slovakian and Croatian Jewry*, Jerusalim, 1988; Milan Bulajić, *Misija Vatikana u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*", I–II, Beograd, 1992; Aurelije Riveli, *Stepinac, nadbiskup genocida*, Nikšić, 1999; Džon Kornvel (John Cornwell), *Hitlerov papa*, Beograd, 2000; Ivo i Slavko Goldštajn, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb, 2001; Milan Koljanin, *Jevreji i antisemitizam u Kraljevini Jugoslaviji 1918-1941*, Beograd, 2008; Јован Ђулибрк, *Историографија Холокауста у Југославији*, Beograd, 2011, itd.

Ni autori iz ove grupe nisu odnos nadbiskupa Stepinca prema Jevrejima i Holokaustu u NDH tretirali kao jedinu ili bar glavnu temu, nego su joj posvećivali pojedina poglavlja svojih knjiga. Tako je V. Dedijer u prilogu br. II u svojoj gorepomenutoj knjizi objavio mnoge dokumente i spiskove dokumenata o Stepincu, pod zajedničkim naslovom: „Argumenti odbrane Alojzija Stepinca 1946. godine i neki kod nas malo poznati dokumenti iz vatikanskih arhiva” (str. 690-738). Bulajić je uradio nešto slično u poglavlju „Zaštita (pokatoličavanje) Jevreja” (str. 759-770). Ivo i S. Goldštajn imaju poglavlje „Katolička crkva, nadbiskup Stepinac i Židovi” (str. 559-578) i sl.

Sve u svemu, ako se izuzme knjiga Ljubice Štefan, koja je pre istoriografski i politički pamflet nego ozbiljna naučna rasprava, može se konstatovati da uprkos tom mnoštvu knjiga o Stepincu i o držanju Rimokatoličke crkve i Vatikana u Drugom svetskom

ratu, do danas, ni u Srbiji, ni u Hrvatskoj, a ni u ostalom zainteresovanom svetu, ne postoji naučna monografija u kojoj bi bio istražen i obrađen odnos nadbiskupa Stepinca prema Jevrejima i prema Holokaustu u NDH. Ta činjenica uzrokuje brojne, vrlo oštre polemike u istoriografiji, publicistici i u politici, ostavljajući naučnu i širu javnost neobaveštenom o punoj i pravoj istini o ovom problemu. Bio je to i osnovni razlog koji me je naveo da počnem istraživanje relevantne građu o tom pitanju i da objavim rezultate svojih istraživanja.

Ovde sam dužan da naglasim da je, sem autora istoriografskih i drugih knjiga, niz publicista i novinara u Hrvatskoj, Srbiji i svetu pisalo o ovoj temi i doprinisilo njenom rasvetljavanju. Među onima koji su kritički pisali o odnosu nadbiskupa Stepinca prema Jevrejima posebno ističem sledeće autore: Vjekoslav Cvrle, Zvonko Ivanković-Vonta, Drago Pilsel, Branimir Stanojević, Rudolf Augštajn i Erik Jozef.

Za razliku od glavnih istraživačkih problema sa kojima sam se suočavao u pripremi svoje doktorske disertacije i dveju prethodnih knjiga iz istoriografije, u istraživanju građe za ovu knjigu desilo mi se nešto skoro paradoksalno. Obično se, naime, misli da je nedostatak ozbiljnih istoriografskih dela o nekom pitanju vezan za teškoće u dolaženju do relevantne arhivske i druge građe. Takvo iskustvo sam podelio sa mnogim istoričarima i drugim istraživačima kada sam, svojevremeno, počeo da istražujem jugoslovensko-vatikanske odnose za vreme Drugog svetskog rata. Veliki problemi da dodem do relevantne arhivske građe usloveli su da moje istraživanje potraje skoro dve pune decenije.

Kada sam se, međutim, pre dve godine odlučio da obradim odnos nadbiskupa Stepinca prema Jevrejima i Holokaustu u NDH u vidu posebne monografije, sa velikim iznenađenjem sam ustanovio da je najveći deo arhivske i druge građe na tu temu objavljen i relativno lako dostupan istraživačima. Nekoliko zbirki dokumenata o držanju Rimokatoličke crkve i nadbiskupa Stepinca za vreme NDH objavljeno je neposredno posle završetka Drugog svetskog rata u nekadašnjoj socijalističkoj Jugoslaviji. Pre svega mislim na ediciju *Dokumenti nedavne prošlosti*, objavljenu u „Službenom vjesniku Nadbiskupije zagrebačke”, u brojevima 32/45 i 33/46, zatim na zbirku *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera* iz 1946, zbirku *Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima*, takođe iz 1946, kao i na zbirku *Tajni dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške NDH*, iz 1952. godine. Na osnovu dokumenata iz prve tri zbirke i nekih drugih izvora, Viktor Novak je 1948. objavio poznatu knjigu *Magnum crimen* koja, takođe, predstavlja bogatu zbirku dokumenata.

Bezmalopreceniju i po posle navedenih zbirki dokumenata, koje su u većini objavile zvanične jugo-

slovenske vlasti, Vatikan je između 1965. i 1981. godine objavio poznatu zbirku dokumenata pod naslovom *Akti i dokumenti Svete Stolice koji se odnose na Drugi svetski rat*, I-XI, (*Actes et documents du Saint Siege relatifs a la Seconde guerre mondiale*, I-XI). Iako je to zaista bogata zbirka, ipak je reč o izboru dokumenata, dok je Vatikanski arhiv i dalje nedostupan za sistematsko istraživanje perioda Drugog svetskog rata i pontifikata pape Pija XII. U toj zbirci se nadbiskup Stepinac pominje na mnogo mesta. Hrvatski državni arhiv je 1996. godine objavio, u svom časopisu „Fontes”, br. 2, jednu dosta veliku zbirku dokumenata, koja se sastoji iz tri međusobno povezane zbirke pod sledećim naslovima: 1. „Dokumenti obrane u sudskom procesu protiv nadbiskupa Alojzija Stepinca”; 2. „Nadbiskup Alojzije Stepinac u izvješćima Njemačkog poslanstva u Zagrebu” i, 3. „Sveta Stolica, Nezavisna Država Hrvatska i Katolička crkva u Hrvatskoj 1941–1945”. (Ova poslednja zbirka je, u stvari, posebno izabran izvod iz zbirke *Akti i dokumenti Svete Stolice koji se odnose na Drugi svetski rat*.)

Skoro sve dokumente iz ove dve zbirke koji su se odnosili na nadbiskupa Stepinca i na Rimokatoličku crkvu u Hrvatskoj za vreme Drugog svetskog rata, ali i mnoge druge dokumente mimo njih, objavili su kasnije Jure Krišto u knjizi *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945*, knjiga druga (Zagreb, 1998) i Juraj Batelja u 2. i 3. tomu već pominjane knjige *Blaženi Alojzije Stepina – svjedok Evanđelja ljubavi*, 1-3.

Za temu ove, kao i eventualnih drugih knjiga o nadbiskupu Stepincu značajne su i zbirke njegovih propovedi, govora i poruka, koje je Zagrebačka nadbiskupija objavila u dva toma (za periode od 1934. do 1940. i od 1941. do 1946. godine). Mnogi autori knjiga o nadbiskupu Stepincu su objavljivali integralne verzije ili delove onih dokumenata koji su se uklapali u njihovo viđenje nadbiskupa Stepinca i istorijske istine o njemu. Slično se desilo i sa nekim zbornicima članaka, sećanja i intervjuja, poput onog koji je svojevremeno u dva toma uredio i objavio Vinko Nikolić (*Stepinac mu je ime. Zbornik uspomena, svjedočanstava i dokumenata*, I-II, Minhen–Barcelona, 1980, Zagreb, 1991). Budući da originalna verzija dnevnika nadbiskupa Stepinca nije objavljena, istraživačima je od velike pomoći feljton koji je u toku 1990. i 1991. godine objavljivao Ljubo Boban, u zagrebačkom nedeljniku „Danas”, pod naslovom „Nepoznati dnevnik”.

Zbog toga se pri kraju druge decenije XXI veka može reći da postoji pravo obilje objavljenih izvora primarnog karaktera koji se odnose na nadbiskupa Stepinca, pa se mnogo lakše nego ranije mogu sagledati njegova složena i kontroverzna ličnost i delo. Nema nikakve sumnje da je tajna „otvaranja” Rimokatoličke crkve na izdavačkom polju vezana za proces kanonizacije nadbiskupa Stepinca, započet 1981. godine. Od

onda do danas je u Zagrebačkoj nadbiskupiji razvijena izuzetno agilna i organizovana aktivnost u raznim pravcima, a najviše na planu izdavačke delatnosti. Kao što je već rečeno, ta je aktivnost delimično već urodila plodom 1998, kada je papa Jovan Pavle II proglasio Stepinca za blaženog. Sada je u toku druga faza istog procesa čiji je konačni cilj proglašenje Stepinca za sveca čitave Rimokatoličke crkve.

Uprkos svemu, za potpunije razumevanje ukupnog držanja nadbiskupa Stepinca neposredno pre i za vreme Drugog svetskog rata, nedostaje još nekoliko vrlo važnih dokumenata i zbirki dokumenata, koje njihovi vlasnici u Katoličkoj crkvi uporno kriju od javnosti. Jedan od njih je famozni *Dnevnik* nadbiskupa Stepinca, vođen od 1934. do 1945. godine. Originalna verzija tog dnevnika se nalazi u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu, ali nije dostupna svim istraživačima, već samo onima kojima to dozvoli čovek koji je u Zagrebačkoj nadbiskupiji zadužen za proglašenje Stepinca za sveca. To je već pomenuti autor mnogih knjiga o nadbiskupu Stepincu, kanonik Prvostolnog kaptola zagrebačkog i profesor Bogoslovskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, dr Juraj Batelja. Prema onome što mi je rečeno u Nadbiskupskom arhivu Zagreba, on odlučuje o tome ko može da ostvari uvid u Stepinčev dnevnik, a ko ne. Ja sam se, na moju veliku žalost, našao u ovoj drugoj grupi, pa sam, bez ikakvog suvislog obrazloženja, uskraćen za tu privilegiju. Zbog toga sam morao da se oslonim na nezvaničan prepis tog dnevnika, koji se čuva u Hrvatskom državnom arhivu, na dostupnu literaturu o tom dnevniku i na neke alternativne izvore. To je znatno usporilo i produžilo moja istraživanja, ali ih, na sreću, nije onemogućilo.

Jedan od načina na koji sam nastojao da prevladam posledice nemogućnosti uvida u original Stepinčevog dnevnika, bio je da što detaljnije pregledam najvažniju štampu Zagrebačke nadbiskupije, koja je pomno pratila Stepinčevo delovanje posle maja 1934, skoro iz koraka u korak. Registrovano je ne samo njegovo kretanje i prisustvovanje raznim crkvenim i neckrkvenim događajima i susretima, već i sve što je govorio u tim prilikama (uključujući i detalje vezane za odlaske na odmor, bolovanja i sl.). Iako je ta štampa u celini gledano bila vrlo pristrasna, neobjektivna, ona se u registrovanju događaja i Stepinčevih izjava pokazala kao veoma informativna i precizna. Naknadno sam ustanovio da je Stepinac komentarisao, u svom dnevniku, mnogo toga što je ta štampa objavila i da je, uz to, u taj dnevnik ulagao izvode iz ove štampe, kao priloge.

To saznanje me je dovelo do zaključka da su informativni sadržaji jednog dela katoličke štampe istoriografski izvori prve vrste i da se oni moraju koristiti više nego što su do sada korišćeni u istoriografiji. Uz pomenute vesti o zvaničnom i nezvaničnom delovanju nadbiskupa Stepinca, oba-

veštenja o njegovim putovanjima, susretima i izjavama, propovedima i govorima, ta je štampa objavljivala i sve zvanične dokumente Zagrebačke nadbiskupije. U njoj su objavljene sve okružnice i poslanice nadbiskupa Stepinca, kao i okružnice njegovih pomoćnih biskupa i drugi dokumenti Nadbiskupske kancelarije i Zagrebačke nadbiskupije uopšte. Uz to, sasvim razumljivo i očekivano, ta štampa je spremno i disciplinovano objavljivala i poslanice, enciklike, izjave i poruke dvojice vrhovnih poglavara Rimokatoličke crkve u vreme Stepinčevog nadbiskupovanja – pape Pija XI i pape Pija XII – kao i njihove telegrame i čestitke povodom određenih događaja i godišnjica i obrnuto. Čak su i polemički tekstovi te štampe sa štampom Srpske pravoslavne crkve i drugih verskih zajednica, kao i sa štampom političkih partija i pokreta – mada naglašeno pristrasni – svojevrsni dokumenti, koji pomažu da se stekne što kompletnija slika o držanju nadbiskupa Stepinca i Rimokatoličke crkve u Hrvatskoj prema različitim aktuelnim pitanjima, ali i slika o međuverskim i međunacionalnim odnosima u Kraljevini Jugoslaviji i u NDH.

Zbog toga sam u ovoj knjizi često koristio onu štampu koja se nalazila pod direktnom ili indirektnom kontrolom nadbiskupa Stepinca, smatrajući je značajnim izvorom za utvrđivanje činjenica o njegovom delovanju i njegovim stavovima. Ovaj izvor je i značajna osnova za utvrđivanje njegove odgovornosti za neka tragična dešavanja u NDH. Posebno mi je ta štampa bila korisna za vreme između 1. oktobra 1941. i 1. januara 1943. godine, pošto iz tog istog perioda nema nikakvih sačuvanih beleški u Stepinčevom dnevniku. Zbog već pomenute neobjektivnosti te štampe i nekih drugih njenih mana, pokušao sam da je koristim maksimalno kritički i da je upoređujem sa drugom, tada aktuelnom, štampom. Gdegod je to bilo moguće, ukrštao sam informacije dobijene na taj način sa dostupnom arhivskom građom i poznatom literaturom. Tako sam, kako mi se čini, došao do prilično zaokruženog saznanja o ovom interesantnom i važnom istoriografskom i političkom pitanju i odlučio da to saznanje predočim svoj zainteresovanoj javnosti.

Iako je centralna tema ove knjige odnos nadbiskupa Stepinca prema Jevrejima i prema Holokaustu u NDH, odlučio sam da ovo pitanje otvorim sa nekoliko uvodnih napomena, bez kojih mnogi današnji čitaoci ne bi mogli dobro da shvate centralnu temu. Smatrao sam, naime, da na početku knjige moram da dam osnovne biografske podatke o glavnom „junaku” ove knjige i neka svoja ranija saznanja o njegovom liku i delu, kako se to uobičajeno kaže. Na drugoj strani, smatrao sam da je neophodno da dam i jednu kratku informaciju o Jevrejima u nekadašnjoj Jugoslaviji i Hrvatskoj pre razbijanja Kraljevine Jugoslavije i stvaranja nesrećne NDH. Na kraju sam dao i kratak pregled razvoja antisemitizma u Evropi, odnosno u

jugoslovenskom okruženju pre 1941. godine. U pružanju tih informacija ne pretendujem ni na originalnost ni na sveobuhvatnost. Ono što sam izneo u tim napomenama formulisao sam uglavnom na osnovu odgovarajućih odrednica u nekadašnjoj *Enciklopediji Jugoslavije* i u *Maloj enciklopediji „Prosveta”*. I o Stepincu i o Jevrejima u Hrvatskoj i Jugoslaviji i o antisemitizmu u Evropi postoji, inače, obilje dobre literature, pa zainteresovani čitaoci lako mogu da dođu do širih saznanja, ako im to zatreba.

Kao što će se iz knjige videti, ja sam se u njoj usredsredio samo na razmatranje odnosa nadbiskupa Stepinca i crkve kojom je rukovodio prema Jevrejima i Holokaustu u NDH. U vezi sa ovim izdvajanjem tj. sužavanjem teme, želim da naglasim da sam svestan da je to svojevrsno nasilje nad izuzetno složenom i užasnom stvarnošću NDH, odnosno nad trostrukim genocidom koji se u njoj dešavao. U toj zločinačkoj nacifašističkoj tvorevini se, naime, skoro istovremeno sa Holokaustom, odvijao genocid i nad Srbima i nad Romima, uz brojne zločine i nad hrvatskim i drugim antifašistima. Hronološki gledano, u NDH je najpre počeo „lov” na Srbe i njihovo „slobodno”, odnosno nekažnjivo ubijanje. Taj „lov” je doveo do fizičke likvidacije nekoliko stotina hiljada nevinih Srba (skoro isključivo civila – žena, dece i staraca), na najrazličitije svirepe i grozomorne načine. (Tačan broj ubijenih Srba nikada nije utvrđen, što zbog namernog uništavanja dokaza zločina od strane ustaša, što zbog zataškavanja ovog pitanja u posleratnoj Jugoslaviji, u ime negovanja „bratstva i jedinstva”.) Uz ogroman broj ubijenih, još nekoliko stotina hiljada Srba je isterano sa svojih vekovnih ognjišta, opljačkano i proterano van NDH, a oko četvrt milona Srba je prisiljeno da pređe iz pravoslavlja u rimokatolicizam ili (u zanemarljivo malim procentima) u protestantizam i islam. Sličan genocid je nešto kasnije započeo u NDH i nad Romima. Genocidi ustaša nad Srbima i Romima su bili ne samo daleko masovniji nego i okrutniji od Holokausta. Ustaše su, naime, Holokaustu prišle sistematski i relativno hladnokrvno, uz obaveznu pljačku, poput njihovih nacističkih uzora. Bez obzira na preko deset puta veće žrtve Srba i Roma, Jevreji su u NDH, proporcionalno gledano, nastradali najviše, izgubivši skoro 80% svojih pripadnika.

Budući, dakle, da su se već od maja 1941. sva tri genocida u NDH odvijala skoro uporedo, oni bez ikakve sumnje predstavljaju jednu veliku i teško deljivu temu, koja, svakako, zaslužuje zajedničku obradu. Bez obzira na gore pomenute razlike, svaki od tih genocida se, uzev pojedinačno, teško može potpuno razumeti bez uzimanja u obzir i ona druga dva. Ali je, s druge strane, to tako široka tema da ju je – zbog ogromne mase događaja, postupaka i činjenica koje sadrži – u metodološkom smislu, vrlo teško sveobuhvatno obraditi. Pošto nisam pristalica preobimnih knjiga, odlučio sam da u ovoj obradim

samo odnos nadbiskupa Stepinca prema Holokaustu u NDH, a da njegov odnos prema Srbima i genocidu nad njima u NDH obradim u drugoj knjizi, koju, inače, pišem uporedo sa ovom. Za odnos nadbiskupa Stepinca prema genocidu nad Romima ne posedujem dovoljno relevantne građe, pa se nadam da će tu temu obraditi neki drugi autor.

No i pored ovog, metodološki motivisanog, izdvajanja samo jednog dela jedinstvene teme, uveren sam da će čitaoci i iz njenog sadržaja steći dosta značajnih uvida i u genocide nad Srbima i Romima. Sticajem određenih objektivnih okolnosti, više o onom nad Srbima nego o onom nad Romima.

Svoju sam knjigu podelio u četiri, po obimu, nejednaka dela. Obim pojedinih delova zavisio je od “gustine” događaja u pojedinim obrađenim delovima, kao i od količine prikupljene građe.

U prvom delu (Stepinac i Jevreji (1934-1941)), razmatram odnos nadbiskupa Stepinca prema Jevrejima od njegovog imenovanja za zagrebačkog nadbiskupa-koadjutora (maj 1934) do početka Šestoaprilskog rata 1941. S obzirom na opterećenost teme različitim kontroverzama i na postojeće obilje arhivske i druge građe u vezi sa njom, odlučio sam da tu temu obradim tako što sam davao reč samom Stepincu i njegovim saradnicima, gde god je to bilo moguće. Budući da veliki broj Stepinčevih biografija i hagiografija deciderano tvrdi da je on bio veliki prijatelj i zaštitnik Jevreja, citirao sam doslovce sve njegove dostupne izjave i stavove, smestajući ih u odgovarajući vremenski i politički kontekst. Tek posle toga formulisao sam svoje zaključke i davao sam svoje komentare. S obzirom, pak, na relativno mali broj njegovih ličnih izjava i stavova u ovoj materiji, nastojao sam da korpus potrebnih podataka dopunim citiranjem štampe koju je on usmeravao i kontrolisao. Svoje zaključke sam argumentovao ukrštajući dostupne informacije i ostavljajući čitaocima mogućnost da i sami to isto učine.

Drugi deo knjige (Stepinac i početak Holokausta u NDH (1941.)) započeo sam malim istorijskim osvrtom na razbijanje Jugoslavije posle Šestoaprilskog rata i na stvaranje zloglasne ustaške države – NDH. Posle toga sledi hronologija strašne antisemitske propagandne kampanje u NDH od aprila do jula 1941. i izlaganje o držanju nadbiskupa Stepinca i njegove štampe prema toj kampanji. Iako to na prvi pogled može da izgleda previše detaljno, smatram da će mnogi čitaoci tek na osnovu uvida u tu hronologiju moći da naslute prave razmere te kampanje i bar približnu težinu položaja Jevreja u NDH. Na kraju se u toj glavi govori o reagovanju nadbiskupa Stepinca i njegove štampe na početak hapšenja Jevreja u NDH i na njihovo slanje u neki od brojnih ustaških koncentracionih logora.

U trećem delu (Zauzimanje nadbiskupa Stepinca za Jevreje uz antisemitizam njegove štampe i veličanje Pavelića i NDH (1942)), analizirao sam zauzimanje Stepinca za hrvatske Jevreje u zreloj fazi “konačnog

rešenja” jevrejskog pitanja u NDH. Tu sam, najpre obradio nastavak antisemitske kampanje ustaške i katoličke štampe početkom 1942. i novi talas “lova” na Jevreje u januaru 1942. Zatim sam analizirao promenu ponašanja nadbiskupa Stepinca, odn. početak njegovog zalaganja za Jevreje-nekatolike u NDH. Obradio sam i poznatu farsu sa formiranjem i posetom tzv. Međunarodne komisije za obilazak koncentracionog logora u Jasenovcu i sa tim povezan pokušaj preuveličavanja zauzimanja nadbiskupa Stepinca i hrvatskog ogranka Rimokatoličke crkve za Jevreje od strane Vatikana. U tom delu sam se osvrnuo i na veličanje NDH i Pavelića u zagrebačkoj katoličkoj štampi kao na poseban vid antisemitizma. Na kraju tog dela analizirao sam i držanje nadbiskupa Stepinca prema avgustovskom talasu “lova” na Jevreje, 1942.

U četvrtom delu (Stepinac i Jevreji u poslednjim godinama NDH (1943-1945) - pomoć zajednici na izdisaju uz stare prekore i optužbe) ukazao sam, najpre, na harmonične odnose između ustaške države i Stepinčeve crkve i tokom 1943, uprkos nastavku trostrukog genocida u NDH i drugim ustaškim zločinima. Analizirao sam i nove pokušaje nadbiskupa Stepinca da pomogne “ostatku ostataka” jevrejske zajednice u NDH u vreme poslednjeg velikog “lova” na Jevreje, maja 1943, i u godinama posle toga, kada je jevrejska zajednica u NDH bila na izdisaju. Posebnu pažnju sam posvetio optužbama na račun Jevreja koje je nadbiskup Stepinac ponovio neposredno po završetku poslednjeg velikog deportovanja Jevreja iz NDH.

U “Zaključku” sam rezimirao rezultate svojih istraživanja i pokušao da odgovorim na pitanje koje naslov knjige sugerise, tj. na pitanje kakav je, stvarno, bio odnos nadbiskupa Stepinca prema Jevrejima i prema njihovoj tragediji u NDH. Poštujući dobru staru srpsku narodnu izreku: “Ni po babu, ni po stričevima”, svoje sam zaključke formirao pre svega na osnovu analize dostupne dokumentacije, kao i na osnovu kritičkog čitanja nalaza onih dosadašnjih istraživača ovog pitanja za koje sam smatrao da su najobjektivniji i najbliži istini. Uveren da sam u tome u dobroj meri uspeo, predajem ovu knjigu stručnoj i najširoj javnosti da ona da konačni sud o ovom mom naučno-istraživačkom poduhvatu.

Predrag Ilić je diplomirani politikolog i doktor pravno-političkih nauka iz Beograda. Profesor je međunarodnog javnog prava i nacionalne bezbednosti. Doktorirao je na temi iz jugoslovensko-vatikanskih odnosa za vreme Drugog svetskog rata.

Ranko Risojević

Fincijev uvod u lektiru

Predrag Finci, *O književnosti i piscima*, Rabic, Sarajevo, 2018.

Dok pisac piše, tekst mu je sugovornik, pisac diše sa svojim junacima, stihovima, idejama, riječima, ne odvaja se od njih, živi ih. Moja imaginacija je stvorila stvarnost teksta, koji se odvojio od mene i postao tekst za Drugog i po Drugom. Sada ga i sam čitam kao da sam Drugi.

*Predrag Finci, *O književnosti i piscima**

U svojim zrelim godinama, Predrag Finci, filozof i književnik, iz godine u godinu objavljuje značajna djela, uglavnom iz svoje primarne oblasti, filozofije, još uže rečeno estetike. Napisana u njegovim zrelim godinama, ona odražavaju upravo sve vrline te zrelosti, promišljenost i jezičko bogatstvo. Nastavljač izvrsne sarajevske estetičke tradicije (Ivan Focht, Kasim Prohić, Predrag Finci), mada sam mogao reći i škole, on se sve više posvećuje i književnosti, kojoj je sada podario i knjigu svoje odanosti literaturi. U njoj je sintetizovao svoje veliko čitalačko i filozofsko iskustvo, stvorivši djelo istovremeno i beletrističko i udžbeničko. Mislim da je ovo gotovo savršen uvod u lektiru. Nastavnici i profesori naprosto nisu obučeni u svom redovnom studiranju književnosti kako da uopšte priđu lektiri, otuda djeca uglavnom ne vole kapitalna djela ne samo nacionalne nego i svjetske literature. Na stranu uopšte odabir lektire u kome je politika na prvom mjestu, tek potom dolazi primarni kriterij, onaj estetski. I tim se problemom bavi Finci. On svojom knjigom nudi provjerene kriterijume, nudi zreo pristup djelu, nudi izbor onih djela koja su bila bitna u njegovom/našem životu, na kraju nudi i opravdanje književnosti i njen značaj u ljudskom društvu, njen doprinos civilizaciji.

Knjiga *O književnosti i piscima* sastoji se od šest poglavlja: *Pričati o priči, Umjetnost kao nadgradnja, Ima li smisla pisati?, Katalog, moj, Granica pisanja, Budućnost književnosti*. U svakom poglavlju Finci odgovara na bitna pitanja književnog stvaralaštva. Uvodno poglavlje nam podastire piščevu namjeru, želju i

htijenje, uglavnom da se ponovo susretne sa njemu dragim knjigama, da u gotovo kroki, blic opisu iz svog sjećanja izvuče razlog zašto su te knjige, a ne neke izvan ovog skupa, bile i ostale bitne za njegov život, za njegovo odrastanje i stasanje. Bez prevelike filozofije, ali ne bez uticaja filozofije na njegov, možda ne baš izbor, nego odnos prema lektiri. Napisati naprosto svoj katalog te zamišljene biblioteke i opisati univerzum zvani književnost.

Drugo poglavlje se već bavi temeljnim pojmovima književnosti. Kroz vijekove čovjekovog stvaranja, ali i razmišljanja o suštini stvaranja, nakupilo se mnogo znanja, još više zabluda – svaka generacija pokušava da se provuče kroz to da bi stigla do djela, kao princ do uspavane ljepotice. Naša generacija nosila je u svom naslijeđenom književnom rancu teret zvan nadgradnja, jednako kao sliku stvarnosti, odraz vremena. Da li smo to zaista ostavili iza sebe kao scenografiju jednog pogrešnog društvenog opredjeljenja? U svijesti našeg prosječnog intelektualca, čak i pedagoga, umjenost je i dalje nadgradnja. A baza je ono „od čega se živi“. Logično je, po takvoj tzv. Materijalističkoj logici, da umjetnost dolazi na kraju, kada čovjek zadovolji svoje elementarne potrebe. A te se elementarne potrebe kroz vrijeme samo povećavaju. Školski marksizam potcrtavao je tu vezanost umjetnosti za proizvodne odnose i sve što uz to ide. Finci rasrinkava takvo razmišljanje stavljajući umjetnost u konstituente ljudskog bića. Umjetnost nije i ne može biti tek potreba sitih, ona je dio bića jednako gladnih i sitih. Ona je sama za sebe manifestacija čovjekove ljudskosti, njegovog odmicanja od životinjstva. Istovremeno, on podvlači značaj Marksovog razmišljanja o odnosu te tzv. materijalne strane života na umjetnost koja u to vrijeme nastaje. To nikako nije crno-bijeli odnos, ali on svakako obilježava umjetnost nastalu kako u vrijeme procvata društva, tako i u vrijeme društvenog potonuća. Uticaj baze na umjetnost nije jednostavna i jednosmjerna, kao što djetetov um u času rođenja nije tabula raza, kao što se, tada učilo. Zablude marksističkog učenja ne mogu da ponište ono što je vrijedno u Marksovom djelu, pa i odnos baze na društvenu nadgradnju, jer zaista, kako Finci napisao: *Književnost je individualni proizvod, a društveni fenomen.*

S druge strane, dolazila je tvrdnja o umjetnicima kao pticama nebeskim, koje pjevaju i kada nemaju šta da jedu. Ta se tvrdnja stvarala gotovo kao mit, prvenstveno od onih koji su bili dobrostojeći, buržoazija prven-

stveno, koja određuje društvenu vrijednost umjetnosti, a pridružuju im se oni veliki stvaraoci, poput Getea, koji govore o stvaranju ne za danas, nego za vječnost. Pri tome oni su živjeli kao miljenici vladara. Ili su naprosto bili bogati kao Tolstoj. Finci to sjajno apostrofira:

Jedno vrijeme je cinizam moćnih i bogatih (moćnih bogatih) razvijao teze o tome da su najbolji umjetnički pravci nastali iz neimaštine i dokazivao da se ljudska pamet razvijala kada je bila ugrožavana i proganjana, što je zapravo bilo pravdanje ropstva, eksploatacije, progona i zločina. Otuda je svako bogaćenje umjetnika smatrano izdajom društva „prokletih pjesnika“, a kasnije sponzoriranje umjetnika od strane bogataša uvijek objašnjavano potrebom bogatih za stvaranjem vlastitog dobrog imagea i poklanjanjem novaca „u plemenite svrhe“, jer bi inače novac otišao poreznicima.

Finci završava ovo poglavlje odgovorom na postavljeno pitanje o smislu samog pisanja, poslije svega i usprkos svemu, jednostavnim određenjem: U pisanju pisac ostvaruje sebe i komunicira sa svijetom Drugog. U napisanom se ostvaruje „zemlja ljudi“. Ne narušavajući smisao ovog određenja, dodao bih i ono što je u samom poglavlju Finci izvrsno obrazložio a meni se čini suštinskim kada opravdavam svoje pisanje, samim činom pisanja pisac ostvaruje komunikaciju sa sobom. On ne može da razumije svijet dok ga ne opiše. Ne može da ima jasan stav ni o čemu, čak ni o pročitanoj, dok svoj stav ne napiše. Zato je on pisac, kao što slikar može da tvrdi da on svijet vidi tek kroz svoju sliku. Zato je umjetničko djelo samosvojno, nikako odraz stvarnosti, ma koliko stvarnost prepoznamo u tom djelu. Ako je istinito u sebi, kao tvorevina, ono je biće jednako svim zemaljskim bićima. Zaseban entitet. Finci skreće pažnju na velike savremene filozofe, Benjamina i Adorna, koji su umjetnost stavili u utopijsku budućnost. Zato su često njihovi zahtjevi prema umjetničkim djelima gotovo romantični, nestvarni i utopijski. S druge strane, ali blisko marksističkom poimanju „društvene koristi“ od umjetničkog djela, su stvaraoci i teoretičari poput Sartra, ili Breheta, koji su zastupali tzv. „angažovanu književnost“. Finci podsjeća da Marksovo učenje o dualitetu materijalnog i duhovnog, koji najčešće nisu usaglašeni, liči na Dekartovo učenje o stalnom trvenju tijela i duše. S tim što Dekart veće značenje daje duhovnom nad tjelesnim, dok je kod marksista obrnuto. Iz toga je i proisteklo da su čak i školski programi bili politički određivani, naročito lektira u kojoj je

trebalo da budu zastupljeni pisci po političkom a ne vrednosnom ključu. Iz svega ovoga, proizilazi da je i svjetska književnost, po marksističkim stanovištima, kolonijalni izum. Ona se nameće malima i slabije razvijenim od strane bogatih i razvijenih. Finci zaključuje: *Tek je u novije vrijeme narasla svijest o „svjetskoj književnosti“ kao skupu svih književnih vrijednosti, nastalih u različitim nacionalnim i kulturnim sredinama.*

Treće poglavlje, pod gotovo pesimističkim naslovom-pitanjem: Ima li smisla pisati?, jednako je zanimljivo kao i prethodno. Iako je odgovor na njega krajnje individualan, ono podliježe raspravi, potrebnoj danas i ovdje nama, ali i budućim stvaraocima. Na primjer, o neostvarenim piscima (umjetnicima uopšte):

Mnogi od takvih su zapravo bili vaše vlastite žrtve, žrtve svoje lijenosti, malodušnosti, alkoholizma, nestabilnosti ili (a to je najteže priznati) nedostatka dara, iako je izgledalo... Ni sami sebi nisu smjeli priznati: gdje nema volje da se djelo ostvari nema ni dovoljno dara. Istinski dar je imperativ bića i mora biti ostvaren. Demon koji stalno goni, ne da mira. Dar je sprega zanosa, umijeća i volje. Dokazuju to biografije mnogih velikih pisaca koji su često ostvarili i iskazali svoje „usprkos svemu“.

I još dva fragmenta, procijedena kroz vlastito iskustvo.

Pišem, iako bi mi bilo lakše, možda i ljepše da samo čitam. Kada pišem, izlažem se; kada čitam, sakrivam se. Kada pišem, otkrivam sebe; kada čitam, otkrivam Drugog. I sebe u Drugom i drugačijem. Naše su najbolje misli već upisane u mudrosti velikih filozofa, naše tuge u poeziji velikih pjesnika već rečene, naše radosti u lijepim pjesmama opjevane. Ipak bismo svoje htjeli reći, jer je svaka riječ posebna, svaka bol za sebe, svako djelo po sebi, jer bi svako svoje htio, morao reći. I sada ponekad pomislim da je pisati besmisleno, ali sve i da jest, to je postao besmisao bez kojeg ne mogu, smisao mog postojanja, „fatalna privlačnost“. Živim u tuđini. Kada takvo što zadesi pisca, onda nastoji ponovo uspostaviti izgubljeno, okupiti sve što je bilo i pomiriti s onim što jest, sve poredati u tekstu, u djelu koje je sjećanje na razbijenu cjelinu i žudnja da se stvori nova. A tada tekst postane istinska domovina pisca. (Pišem i dalje na jeziku koji je mojim susjedima nerazumljiv, većini, gotovo svima koje susrećem nepoznat, jeziku koji će možda nestati, ali ne odustajem, jer tako čuvam sebe samog. Mogao bih pisati i na nekom drugom, rasprostranjenijem jeziku, možda i bolje, i ljepše, ali

ne bih osjetio da sam to ja, da to baš meni pripada. Heideggerova riječ da je jezik kuća bitka najveća je utjeha piscima za njihova neuzvraćena osjećanja. U jeziku sam kod sebe, u pisanju zaštićen: moj me tekst, i onaj koji pišem i onaj na kojem s radošću čitam čuva, izbavlja od straha, spaja s izgubljenim, spašava od smrti, brani od života. U njemu jesam).

Središnji dio knjige posvećen je onim knjigama koje su prošle ispit vremena, selekciju što je izvršena u Fincijevoj čitalačkoj posvećenosti, svodeći ovaj izbor na 123 pisca, kojima je posvetio kratke tekstove, gotovo enciklopedijske natuknice o njima i njihovim djelima. Iako je išao abecednim redom, prema prezimenu pisca, u više navrata stavio je prednost na naziv djela, ali i na neku temu koja mu se učinila bitna za njegov ukupan odnos prema lektiri. Finci je u više navrata odstupio od navođenja samo opštepoznatih imena, tu su i oni koji su manje poznati široj čitalačkoj publici, što ovom izboru daje potpuniji piščev pečat. Pred čitaocem je suva drenovina raspravljavanja ili razmišljanja ili domišljanja o književnom djelu.

Izdvajam samo nekoliko rečenica o piscima i djelima koje autor ne mora ponovo da prelistava i čita da bi o njima pisao. Oni su naprosto povezani trajnim životnim vezama.

Otkrivalački tekst o Morisu Blanšu, duhovnom elitisti koga nisu mogli da slijede akademski usko usmjereni intelektualci. Blanšo je smisao pisanja doveo do kraja, u svojoj osami pisao je samo ono što dostiže krajnje da bi se čovjek suočio sa svojim nestankom, odlaskom u nigdinu. Nije brinuo o izdavačima, nije držao do objavljivanja, do slave još manje. Svoje je riječi vodio prema krajnjem, prema ništavilu. Za njega je književnost bila pripremanje za smrt, baš kao što je za Sokrata to bila filozofija.

Brecht

Nije puno o sebi govorio. Samo je rekao da on pravi nakit za sirotinju. Tako je to Brecht rekao. Da pravi nakit za sirotinju. Ima li ljepšeg i točnijeg opisa pisca i njegova djela, ima li?

Herman Broh

Mislim da njegove tekstove nije moguće zaboraviti. A nije ih moguće zaboraviti jer pamtimo „duboko“ i „teško“, a ne veselo, bezbrižno, pozitivno (koje tako nesmotreno neki kvalificiraju kao „površno“), zato što ono „teško“, jednom usvojeno, ostaje trajno s nama, a u njemu ono „neugodno“ dovodi u pitanje smisao i svrhu naše egzistencije.

O kritici (jedan od tekstova u Katalogu pod slovom O)

Dobra interpretacija umjetničko djelo svom čitatelju „otvara“ i čuva izvorni smisao poet-skog djela. U tome mu pomaže i sama pjesma, jer veliko djelo samo sobom svojeg čitatelja poziva, a ovaj mu se nakon svih tumačenja s radošću vraća. Kao što se svaki predan vraća izvornoj ljepoti poetike Friedricha Hölderlina.

Kafka

Zato je on suštinski pisac doba u kojem nitko nije i ne može biti spokojan. Opisao je nevolju koju je osjetio i nama ostavio. Neki o tome još uvijek samo slute, neke je to već zadesilo, neki o tome znaju, a oni koji ne znaju još im je gore.

Konfederacija budala

Desetine izdavača je odbilo njegov roman Konfederacija budala, pisac, razočaran, u trideset drugoj godini počinio samoubojstvo, ni godinama nakon njegove smrti ga nisu htjeli objaviti, ali je njegova uporna majka našla uglednog pisca, nekako ga nagovorila da rukopis pročita, on jedva pristao s nadom da će tekst odbiti poslije čitanja prvog paragrafa, možda stranice-dvije, i onda išao sve dalje i dalje, nije mogao prestati čitati to urnebesno djelo u kojem su se spojili u jednu osobu „ludi Oliver Hardy, debeli don Quijotte i perverzni Toma Akvinski“ Baš tako je zapisao Walker Percy nakon čitanja Kennedy Toolove knjige.+

Govoreći o Stendalu, Finci piše:

Ideja „djela za sviju“ i „djela za narod“ paralelna je idejama političkog populizma i „kulture za mase“. Povijest nam je pokazala kako su te ideje okončale.

Pod novim poglavljem, *Granice pisanja*, Finci je napisao zaista odlične stranice o životu i djelu svakako izuzetnog pisca i čovjeka Prima Levija. Pokazujući svu svoju vještinu hvatanja suštine djela i spoznaje vremena u kome je to djelo i zašto nastalo, on nam pokazuje na koji se način može iskazati svoja privrženost nekom piscu i njegovim stavovima. Zaista tu ima stranica koje su za pamćenje. Na primjer: *Svačiji život je možda roman, ali malo koji treba biti napisan. A treba biti napisan samo onaj koji može biti napisan na izuzetan način. Zato je u svakom pisanju presudan pisac, a ne događaj. Po daru pisca događaj postaje veliki. Ali, postoje izuzetni trenuci, kada se dogodi logos djela. Kada se riječ useli u pisca i mora biti rečena, kada je djelo sudbina svog pisca. Kada događaj stvori pisca. Takav jedan, presudni događaj stvori pisca, stvorio je Prima Levija.*

Šesto poglavlje svoje knjige Predrag Finci je posvetio budućnosti književnosti. To su zaista izvrsne stranice o svim aspektima djela, nastanka i procjenjivanja vrijednosti, sadašnjeg trenutka i buduće potrebe za pisanjem, ali i za čitanjem. Jer bez čitanja nema ni pisanja. Tek čitanjem se opravdava pisanje. Djelo jeste autonomno, stvarnost sama za sebe, ali bez komunikacije s drugim ono je mrtvo, dakle nepotrebno. Evo samo tri pasusa u kojima se vidi lucidnost i dubina razmišljanja pisca o svijetu kome je posvetio svoju knjigu.

Neće djela mojih prijatelja pisaca zaboraviti zato što su ona loša. Zaboravit će ih nepismenost i neukost onih koji dolaze. Tamo gdje se gaji priglupost i slavi površnost, tu se stvara tlo za vlast nesposobnih i korumpiranih pljačkaša, a ukida vlastita budućnost.

Kada bih htio o izvoru, o „bitnom porijeklu“ umjetničkog stvaralaštva najkraće što mogu, rekao bih da je umjetnost nastala zovom kozmičkog reda i nagovorom bogova (inspiratio), osluškivanjem bivanja i oponašanjem prirode (imitatio), stalnim započinjanjem i ulaženjem u tajnovitost stvaranja i postojanja (initiatio), uvidom u stvarno i nestvarno, u bit stvari (intuitio), preobrazbom stvarnog (transformatio) i stvaranjem vlastitog svijeta djela (creatio). Tako o svakoj umjetnosti, tako i o književnosti.

Ocjena ili prosuđivanje vrijednosti nekog djela

...djela hvale i/ili kude iz različitih razloga: patriotskih, političkih, moralnih, nacionalnih, osobnih... Ni jedan od navedenih razloga naravno nije estetičke naravi, ni jedan nije o estetskoj istini, ali ipak svaki može utjecati na recepciju djela i kritičku ocjenu o njemu, a vrlo često bude odlučni razlog za pohvalu ili pokudu djela. A onda, kada mnogo različitih glasova i često iz različitih razloga i kutova stanu neko djelo hvaliti, to djelo odjednom postane „vrijednost“.

Poput sjajnog poljskog teoretičara Jana Parandovskog, pisca *Alhemije riječi*, Predrag Finci obradio je fenomen zvani književnost iz svih mogućih uglova ostajući samosvojan i inovativan. Knjiga koju vrijedi pročitati i povremeno joj se vraćati.

Ranko Risojević je pesnik, prozaista, dramski pisac, esejista, istoričar matematike i prevodilac ...

Nacisa Potežica

Amos Oz - izraelski i svjetski velikan pisane riječi

*"Oz je nenadmašan, maštovit kroničar unutarnjih i vanjskih transformacija svoje zemlje"
(New York Times - Book Review)*

Odjeknula je vijest da je 28. prosinca 2018. u sedamdeset i devetoj godini umro Amos Oz jedan od najpoznatijih izraelskih i svjetskih pisaca, ujedno vrhunski intelektualac poznat po svojim mirotvornim političkim uvjerenjima. Dobitnik je niza prestižnih izraelskih i svjetskih nagrada za književno stvaralaštvo – među njima: Izraelske nagrade za književnost (1998), Mirovne nagrade njemačkih nakladnika i knjižara (1992), Goetheove nagrade grada Frankfurta (2005), francuske nagrade Senders (2004), Heineove nagrade i mnogih drugih važnih priznanja.

Amos Oz rođen je kao Amos Klausner 4. svibnja 1939. u Jeruzalemu. Odrastao je u Jeruzalemu u Ulici Amos u četvrti Keren Avraham u kojoj je smještena radnja najvećeg broja njegovih romana. Jedan je od prvih Izraelaca koji je zagovarao rješenje izraelsko-palestinskog sukoba nakon osobnog sudjelovanja u Šestodnevnom ratu 1967. ali je nakon toga zagovarao mirno rješenje izraelsko-palestinskog sukoba o čemu je i prije pisao, a iste 1967. godine mu je objavljen članak "Zemlja naših predaka" u novinama *Davar*. Osim ranog pisanja za *Davar* dugi niz godina pisao je za *Yedioth Ahronoth*, *New York Review of Books* i sve važnije svjetske dnevne novine.

Također je jedan od utemeljitelja pokreta Peace Now. Treba se sjetiti da je 2016, kod nas u kinu u KIC-u prikazan njegov dokumentarni film "Cenzurirani glasovi" (Istina jača od zabrane) u kojem Amos Oz razgovara s izraelskim vojnicima 1967, godine nakon njihovog povratka iz Šestodnevnog rata, a ti snimljeni materijali čak su bili desetljećima zabranjeni. Cilj mu je bio da prikaže istinu o ratu koja je bolna za sve strane i ponovo dokazuje da je jedina alternativa mir.

Napisao je 20 romana, njegova prva zbirka priča "Gdje šakali zavijaju" izlazi 1965. a prvi roman "Možda drugdje" 1966. godine. Proslavio se u Izraelu i stekao svjetsku slavu autobiografskim djelom "Priča o ljubavi i tmuni". Naime ovaj opsežan roman u prvom redu je intimna ispovijest o njegovu djetinjstvu i mladosti, uspomena na roditeljski dom, koji je pisac opisao da je bio „poput podmornice u podrumu, mračan i ispunjen od vrha do dna mnogobrojnim knjigama koje su se nalazile u svim prostorijama, u kupaonici i

ispod kreveta, a otac je bio stalno okružen knjigama“ jer je po zanimanju bio knjižničar. Roditelji su govorili ruski i poljski, ali njega su učili govoriti samo hebrejski jezik. Nažalost majka se nikada nije snašla u novoj domovini, pada u depresiju, čitave dane sjedi s knjigom u ruci, na kraju je izvršila suicid kada je imao dvanaest godina. Taj tragičan događaj obilježio je njegov čitav životni put. Poslije majčina samoubojstva on zauvijek napušta nesretni roditeljski dom i odlazi u kibuc, kao četrnaestogodišnjak mijenja prezime u Oz što znači "snažan/hrabar". Na neki način to je pobuna protiv oca i trebalo je mnogo vremena da ljutnju zamijeni sućut pa i humor, jer je u početku želio raditi sve suprotno od oca, ali na kraju, kada njegova oca više nije bilo, a on sam postao pisac, bilo mu je žao da njegov otac nije doživio sinovljevu slavu koju bi sigurno najviše želio. Riječi - ljubav i tmina iz naslova romana su njegov pokušaj traženja odgovora o braku svojih roditelja, kako to da je skupa živjelo po piščevim riječima „dvoje jako dobri ljudi“, a sve je završilo u tragediji.

Oz je u ovom opsežnom romanu opisao svoje mladenačke dane, ženidbu i život u kibucu, a za njega je uz "sve nedostatke život u kibucu svojevrstan socijalizam bez birokracije, koji se temelji na želji pojedinca i ujedno je jedan fascinantant eksperiment". Tako on opisuje sliku današnjeg potrošačkog društva riječima da „mnogi rade više nego trebaju, da bi imali više nego im treba, kako da bi impresionirali ljude koje ionakonevole.“

No poslije tridesetogodišnjeg boravka u kibucu napušta to mjesto za koje sam kaže da je kao svaka velika obitelj s dobrim i lošim stranama a to opisuje u zbirci pripovjedaka "Među svojima". Posebno je dirljiva pripovijest o čovjeku koji poslije Holokausta nema više nikoga i iz Europe doseljava se u Izrael, odlazi u kibuc pa kada se razboli ne samo da ima njegu i pažnju kao u obitelji, već i kada umire sakupili su se svi da ga isprate. Tu je taj specifičan osjećaj zajedništva jer tamo je svatko dio jedne velike obitelji. Zato ne čudi što je izrazio želju da i on bude sahranjen u kibucu Huldi, gdje je svojedobno pronašao drugi dom i osjećao se da je među svojima.

U romanu "Priča o ljubavi i tmuni" posebno je upečatljiv opis borbe za stvaranje države i dan kada mu otac, noseći sina, govori da se ne treba više ničega bojati jer sada imaju svoju državu i ta povijesna noć slavlja posebno mu je ostala u sjećanju.

Obzirom da je pričanje priča najstariji oblik ljudske komunikacije, razlog je što je riječ priča u naslovu njegova romana. Osim toga što je to priča o odrastanju, to je i priča o nastanku izraelske države, o stvaranju nacije koja se radala sredinom prošlog stoljeća, o njegovim susretima s povijesnim ličnostima kao što je Ben Gurion. Tu je opisano i jedinstveno iskustvo života europskih Židova, kako su njegovi djed i baka bili posvećeni Europi. Piše kako su se samo Židovi osjećali pravim Europljanima, koliko su voljeli taj europski krajolik, europske gradove i sela, gdje je pojam grada po čijoj sredini se prostire velika rijeka kao što su Beč ili Prag, voljeli europske muzeje, književnost, europsku glazbu i tradiciju. No to je bila neuzvrćena ljubav, jer ih je ta Europa zbog anti-semitizma na kraju grubo odbacila. Bili su kozmopoliti, ali nažalost intelektualci bez korijena. Opisuje epizode iz života svojih roditelja prije njegova rođenja, zatim priča o Holokaustu, te izvanredno oživljavaju lik tetke Sonje i njen dolazak u novu domovinu, prvi susret sa njom.

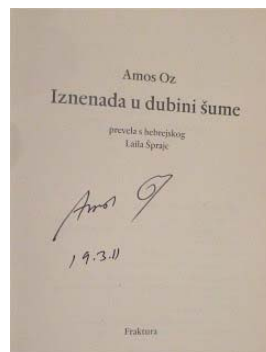
Navodeći priče o roditeljima i opisujući pretke koje njegova djeca nisu upoznala, čini mu se kao da im nosi pismo i poruke od njih. Dio je to osobne biografije, ali ima širi značaj, jer i povijest je i nešto osobno a ne samo što se dogodilo u prošlosti.

Pisac je posjetio Zagreb od 17. do 19. ožujka 2011. godine. Taj trodnevni susret s književnikom organizirali su nakladnička kuća *Fraktura* i Izraelsko veleposlanstvo i na Tribini pod nazivom "Razotkrivanje" u prepunoj dvorani Kina Europa. Razgovor je vodio publicist i filozof Srećko Horvat, koji je bez ustručavanja i otvoreno postavljao poznatom piscu pitanja o najdelikatnijim momentima iz života pisca kao što je samoubojstvo njegove majke, o razlozima napuštanja kibuca poslije tridesetogodišnjeg boravka u njemu, zatim o političkoj situaciji zbog koje se zna da od dijela izraelske javnosti Oz doživljava kritike. Publiku je naročito nasmijao odgovorom o današnjoj ulozi i utjecaju intelektualaca, pa je rekao da su pisce u Engleskoj smatrali zabavljačima, dok se u židovskoj i slavenskoj tradiciji smaraju mudracima i prorocima: „Kod nas se pisce još uvijek shvaća kao proroke koji imaju odgovore na sve. Problem je u tome što nas nitko ne sluša. Primjerice, mene su svi izraelski premijeri zvali na razgovore i postavljali mi pitanja: Što se dogodilo, gdje smo pošli krivo? Zvali su i druge moje kolege. I što se dogodi? Dive se odgovorima, zadivljeno slušaju i onda nas potpuno ignoriraju.“

Nastavio je objašnjavajući da je inače politika dio svakog od nas. "Politika je metafora, ljudi se svađaju oko političkih ideja, pa se u Izraelu kaže da ima više stranaka nego pojedinaca".

Djela Amosa Oza prevedena su na preko četrdeset i pet jezika - uz najznačajnije opsežno djelo "Priča o

ljubavi i tmini" ističu se romani "Moj Michael", "Crna kutija", "Panter u podrumu", "Rimovanje o životu i smrti" i „Iznenada u dubini šume“, te zbirke pripovjedaka "Prizori iz seoskog života" i "Među svojima" (svi su prevedeni na hrvatski).

U knjizi pod naslovom „Iznenada u dubini šume“, u izdanju *Fraktura*, (ožujak, 2011) u stvari je bajkovito ispričana fantazija koja se temelji na pričama koje je pričala njegova majka. To je i alegorijska priča o izmišljenom selu na kraju svijeta, tužnom i sivom, selu pod teškim pritiskom totalitarizma, o njihovom strahu, ali i likovima koji se bune i traže istinu. Ova jednostavna pripovjetka, ali značenjem duboka, lirski je ispričana, puna je dramatike i epske širine. To je suvremena bajka o prijateljstvu i hrabrosti koja nastoje savladati sve prepreke. Vječna je to potreba za pričanjem i pričom, što je iskonska potreba čovjeka. Kad zaklopimo stranice knjige, razmišljamo o sebi, svima oko nas, o izgubljenoj sreći i potrazi za srećom ili nečim nedostižnim.

Također, naročito mu je poznata esejistička proza (U zemlji Izrael, Izrael, Palestina i mir, Kako izliječiti fanatika) i knjiga eseja "Židovi i riječi".

U toj knjizi osjeća se autorova ljubav prema knjigama, često spominjana očeva opsjednutost knjigama i njegovo poznavanje brojnih jezika, prepoznaje se Ozova ljubav prema jezicima, napose hebrejskom, koji je za njega još uvijek najljepši instrument. Amos Oz je objavio ove eseje sa svojom kćerkom Faniom Oz-Salzberger, inače sveučilišnom profesoricom povijesti. Djelo je izvorno napisano na engleskom jeziku pod naslovom "Jews and Words", kod nas je tiskano 2015. godine u nakladi *Fraktura* (s engleskog preveo Marko Gregori). U ovoj zajedničkoj knjizi koja je, u stvari, provokativno publicističko djelo, tvrdi se da je za povijest Židova ključan odnos tog naroda prema jeziku. U stvari, autori knjige nas vješto vode kroz čudesno putovanje govoreći o značenju riječi u židovstvu tako što pripovijedaju i oživljavaju židovske ličnosti kroz stoljeća. Teza autorskog dvojca jest da su riječi ono što povezuje današnje Židove s vremenom Abrahama, pa oni izlažu, debatiraju, provjeravaju i argumentiraju kroz rasprave i dijalog u esejističkoj formi. Tako sve te

riječi, tvrde oni, tvore lanac koji povezuje Abrahama sa Židovima svih sljedećih naraštaja. "Ono što nas povezuje nije krvno srodstvo, nego tekstovi" a židovski kontinuitet je "uvijek bio popločen riječima". Po autorima ove knjige moglo bi se reći da židovstvo nije pitanje gena, ni pitanje arheologije, nego teksta i riječi. Navode se primjeri iz svjetske književnosti, zatim dijelovi iz Talmuda, hebrejske Biblije, Stari zavjet, legende i mitovi i sve se uspoređuje i postavlja se pitanja, a otvaraju se višekratno mogući odgovori. Amos Oz je u jednom intervju izjavio da će ortodokсни Židovi reći da je sve zapravo u Tori i Talmudu i dalje kaže: " Za mene su Tora i Talmud najljepši tekstovi što su ih napisali Židovi, no oni nisu jedini."

U romanu "Juda" napisanom 2014. godine u prvom planu je priča o tragičnim gubicima, povijesti i religiji, zabludama, posljedicama rata u Izraelu u kojima se isprepliću prošlost i sadašnjost, ujedno je to roman osamljenosti, melankolije, te potrage za ljubavlju i pravim rješenjima. Roman je pisan slojevito, prepoznat ćemo i mnoge opće ljudske probleme i dileme što je i cilj i vrijednost dobre literature pa zato nije čudo da se o Amosu Ozu često govori kao o piscu koji bi morao dobiti Nobelovu nagradu. Oz je u toj prozi kao "čarobnjak jezika i pripovijedanja" dočarao slike Jeruzalema. U svakoj rečenici opisana je atmosfera kišnog Jeruzalema, osjećamo miris zimske kiše koja danima ne prestaje u tom gradu, čujemo vjetar koji povija vrhove čempresa u vrtu s kućom. Opisujući ljudsku samoću daje i prikaz osamljenosti Izraela u pogledu političkog promišljanja i djelovanja, a osjećaj depresije potpuno ovladava glavnim likom. Riječ je o dirljivom ljubavnom romanu, ali i osjećaju izgubljenosti i melankolije, pa je tema potraga za ljubavlju ili tek prolaznom avanturom što je posljedica situacije u kojoj su se našli likovi romana. U nedovršenoj raspravi glavnog lika o Judi provlače se pitanja poput: tko je uopće bio Juda, što je sa Isusom, jeli on bio kršćanin ili Židov? Tako njegov Šmuel postavlja provokativnu tezu i propituje što je bilo s Judom i što bi bilo bez njega, jer svaki Židov u očima vjernika je ionako izdajnik, no Juda je u stvari Isusov prvi i najveći obožavatelj koji ga je prokazao vjerujući u njegovo čudo da će sići sam s križa i spasiti se kao sin Božji. Kada Isus umire – Juda je slomljen i izvršava samoubistvo, ali on i dalje, pa i svaki Židov, već 80 generacija za vjernike ostaje utjelovljenje izdaje. A tako i mnoge druge zablude postaju činjenice koje se provlače do današnjeg doba i postaju tragična stvarnost junaka ovog romana. Osim o religiji, o kršćanstvu i judaizmu, vjeri i sumnji u knjizi se raspravlja o političkim pitanjima – o mržnji prema Židovima, stvaranju države Izrael, jednosmjernoj židovskoj migraciji i jedinom izlazu poslije Holokausta. Postavlja se pitanje Židova bez domovine, ali tu je i strah od neprestanog židovskog jačanja snaga i njihovih

ambicija. S druge strane suživot Arapa i Židova je upitan, jer Arapi nikada nisu vjerovali u cionističko objašnjenje po kojoj su se Židovi doselili da pronađu svoje mjesto za život i kako bi se sakrili od progona u Europi kojima su bili izloženi. Amos Oz i ovdje kroz svoje likove zagovarajući pacifističke stavove, ima mnogo protivnika u svojoj zemlji, iako je jedan od najvažnijih suvremenih izraelskih književnika.

Posebno kao pisac i čovjek Amos Oz cijenio je humor i često je navodio da nije nikada sreo fanatika s dobrim smislom za humor. Antologijska je njegova pipovijetka iz knjige "Kako izliječiti fanatika". A u mnogim intervjuima je prepričao anegdodu – o početku karijere pisca, dok je još živio u poljoprivrednom kibucu i radio na poljima i počeo je pisati. Tražio je jedan dan u tjednu da može pisati, ali tek zahvaljujući prihodima od druge knjige izbio je slobodne dane za književni rad. Uprava kibica mu je na kraju ponudila da će mu dati dvojicu slabašnih radnika, pa da umjesto rada na poljima ili da muzu krave, mogu njemu pomoći u pisanju kako bi izdali što više knjiga i povećali приход kibuca.

No život u kibucu omogućio mu je da nauči puno o ljudima i odnosima među njima. Dao je i odgovor zašto je napustio 1986. godine takav život. Razlog je zdravstveni problem mladeg sina, koji je bolovao od astme, pa kako bi se on oporavio, obitelj je preselio u pustinjски Arad, koji je bio svega 70 km udaljen od stana u Tel Avivu u kojem je kasnije živio.

Oz progovara i o Jeruzalemu, gradu kojeg voli i opisuje u gotovo svim svojim djelima, ali i gradu koji privlači fanatike svih religija, što je svojevrsan „jeruzalemski sindrom“, no na kraju dodaje „nisam siguran da bih mogao živjeti bez njega“.

Po uvjerenju mirotvorac, Amos Oz iako je i sam sudjelovao u arapsko-izraelskom ratu, uz poznatu činjenicu da je jedan od prvih koji je zagovarao mirno rješenje izraelsko-palestinskih sukoba. Zanimljivo je da mu je bilo drago što se njegova djela prevedena na različite jezike, no naročito mu je bio važan prijevod i izdanje na arapskom. Naime on je palestinskom vođi Marvanu Bargutiju u zatvoru, koji je bio optužen zbog ubojstva izraelskih civila i planiranja terorističkih napada, poslao arapski prijevod svog romana "Priča o ljubavi i tmini" sa željom da ga pročita. Oz je napisao u svojoj posveti "Ova priča je naša priča. Nadam se da ćete je pročitati i nas bolje razumjeti, kao što i mi pokušavamo razumjeti vas. Nadam se da ćemo se uskoro susresti u miru i slobodi." Tako je Oz pred mnogobrojnom publikom u Zagrebu čak rekao da optužbe za izdaju „nosi kao ukras na reveru“, jer mnoge su poštene ljude u teškim vremenima optuživali za izdaju.

U djelu "Kako izliječiti fanatika" Oz kaže: "Bit fanatizma leži u želji da prisilom promijenimo druge

ljude. Poznata težnja da poboljšamo svoga susjeda, prepravimo supružnika ili da programiramo svoje dijete ili da pokažemo svome bratu pravi put, radije no da ih ostavimo takvima kakvi jesu. (...) Često se fanatik više zanima za tebe no za sebe sama. Želi spasiti tvoju dušu, želi te izbaviti, želi te osloboditi od grijeha, od pogreške, od pušenja, od tvoje vjere ili bezvjerja, želi poboljšati tvoje prehrambene navike, ili te izliječiti od ovisnosti o piću ili glasovanju. Fanatiku je jako stalo do tebe, uvijek ti se vješa oko vrata jer te iskreno ljubi, ili te hvata za grlo u slučaju da se pokažeš kao slučaj koji je neprijemčiv za izbavljenje. I u svakom slučaju, s topografske točke gledišta, vješanje oko vrata i hvatanje za grlo gotovo su ista radnja."

U jednom intervjuu koji je Amos Oz dao, na pitanje je li ikad izgubio vjeru u to da će jednog dana živjeti u miru, jedni pored drugih, Židovi i Palestinci, bez razmišljanja, iste je sekunde odgovorio: "Nikad. Ne. Nikad. Imao sam četrnaest ili petnaest kad sam shvatio da je glavni izbor koji čovjek u životu ima izbor između kompromisa i tvrdoglavog fanatizma. Tako je to ne samo u politici, nego u životu općenito, u braku, u odgoju djece. Vjerujem u kompromis. I u politici i u privatnom životu. Kad kažem kompromis, ne mislim na kapitulaciju. Ne mislim na ono 'okreni i drugi obraz'. Kompromis znači da se s drugim sretnete negdje na pola puta."

Posljednju neveliku knjižicu Amosa Oza "Pozdrav fanaticima" izdala je *Fraktura* (2018) u kojoj on ponovo progovara kao borac za mir i razumijevanje na Bliskom istoku, govori o fašizmu i postoji li zlo u svakom od nas, zatim o judaizmu, o demokraciji i uvijek vjeruje i zalaže se za kompromis, dogovor među ljudima i samo za mir. To je svojevrsna poruka koju ostavlja svima.

Uz to pun optimizma više puta je govorio "Europi je trebalo više od tisuću godina ratovanja da dođe do svog europejstva. Siguran sam da će Arapima i Židovima trebati mnogo manje da postignu mir. Ako ne za moga života, a ono svakako u bližoj budućnosti."

I sada kada više nema Amosa Oza dugo će odjekivati njegove riječi, svaki put u njegovim djelima - romanima, pripovjetcima ili esejima divit ćemo se njegovom jeziku, slojevitoj prozi, čudesnom pripovijedanju i nadasve humanim idejama koje zavijek uz mirotvorne poruke ostaju iza njega.

Mr. sc. Narcisa Potežica, zagrebačka književnica, objavljuje osvrte, eseje i članke u raznim književnim časopisima i drugim publikacijama.

Tatjana Gromača Vadanjel

Zygmunt Bauman ***Modernost i Holokaust***

S engleskoga preveo Srđan Dvornik

Biblioteka Naslijeđe, TIM press, Zagreb, 2017.

Prijevod knjige jednog od najznačajnijih suvremenih sociologa Zygmunta Baumana prošle je godine, u prijevodu Srđana Dvornika, i objavi nakladnika TIM press, izašao u Hrvatskoj, predstavlja ultimativan intelektualni događaj, nezaobilaznu kulturološku činjenicu. Obimna studija velikog poljskog sociologa i filozofa Zygmunta Baumana, rođenog 1925. godine u Poznanju, preminulog početkom 2017. godine, koji je radio na sveučilištima u Varšavi, Tel Avivu i Leedsu, predstavlja ohlađenim i trezvenim znanstvenim jezikom, sredstvima i metodama, iznimno uspješno realizirano nastojanje da se činjenica Holokausta shvati i sagledane kao slika na zidu, odvojena od zida ramom, već kao prozor, kroz kojega, ukoliko se odlučimo gledati kroz njega, vide mnoge, inače nevidljive stvari - kako će na početku ovog pomnog razmatranja kazati autor.

Početna je teza ovoga istraživanja o odnosu modernoga doba i ideje i realizacije nacističkoga režima masovnoga istrebljenja populacije određene za to (populacije koju čini više od 20 milijuna ljudi ubijenih po Hitlerovoj zapovijedi, od čega na Židove otpada brojka od 6 milijuna tragično pogubljenih nevinih žrtava), da tragedija Holokausta ne predstavlja iznimku, eksces ili prekid u normalnom tijeku povijesti. Naprotiv, ustvrditi će Bauman već na početku knjige, „Holokaust je rođen i proveden u našem modernom racionalnom društvu, na visokom stadiju naše civilizacije i na vrhu ljudskog kulturnog dostignuća“. Iz razloga jer je tome tako, logično je ustvrditi da je Holokaust problem ovoga društva, civilizacije i kulture, jer je kreiran i proveden alatima i instrumentarijem, sveprisutnom podrškom i poslušnosti vremena čiji smo i sami sudionici.

Ova zlokobna, ali na žalost istinita teza, nameće se kao neminovna nužnost individualnog promišljanja, na koje ovaj temeljito učinjeni rad poziva i kakvim se bavi, pa stoga cjelokupno djelo „Modernost i Holokaust“ djeluje kao svojevrsno otrežnjenje za čitaoca. Zygmunt Bauman, vodeći se ovim temeljnim naznakama koje oblikuju cijelu knjigu, zapravo animira i poziva na aktivan pristup ne samo intelektualne, već sve misleće i djelatne ljudske zajednice, problemu, činjenici Holokausta, koji, kako ističe, ne smije biti

prepušten procesima koji će biti vezani isključivo uz židovsku zajednicu, niti gurani u usko specijalističke grane djelatnosti prepuštene znanstvenim institutima, fondacijama... Istovremeno zapaža da, kada se svekolika ljudska javnost pozove na promišljanje o tom najstrašnijem pitanju – „kako je bila moguća takva grozota, kako se to moglo dogoditi u srcu najciviliziranijeg dijela svijeta“, to pitanje javnost rijetko uznemiri i pozove na istinsko traganje za odgovorima.

Rasprava o krivnji, ističe Bauman, maskira se u analizu uzroka. Traga se za uzrocima te grozote, i nalazi ih se u Hitlerovoj opsesiji, u pokornosti njegovih pristaša, okrutnosti njegovih sljedbenika i moralnoj iskvarenosti koju su posijala njegova shvaćanja. Bauman u takvom objašnjenju vidi svojevrsan konformizam, jer ono sa sobom nosi takozvanu „udobnost samoodriješenja“, poziciju u kojoj se čovjek lišava pitanja vezanih uz osobnu moralnu i političku odgovornost. Ono što njega u ovoj studiji zanima, i što se tijekom razrade cijeloga problema pokazuje kao pitanje od značaja, koje se nameće nakon događanja Holokausta, jest pitanje o tome kako mi danas živimo u našim modernim, suvremenim društvima, kakve su naše današnje interakcije, koliko su valjane naše institucije? To pitanje i ta poruka, koje bismo trebali izvući razmatrajući cjelokupno iskustvo Holokausta su ušutkani, napominje Bauman, a upravo je iskustvo Holokausta ono iskustvo koje sadrži bitne informacije o društvu čiji smo članovi.

Bauman kritizira sociološke znanosti, ukazujući na to da ortodoksna sociologija isporučuje poruku kako je Holokaust greška, a ne proizvod modernosti, pozivajući se pri tome na neke značajne studije Holokausta, na autore kao što su Helen Fein ili Necham Tec. No, jednako tako, greška bi bila, napominje, Holokaust proglasiti „paradigmom“ moderne civilizacije, njenim „normalnim“ proizvodom ili „povijesnom tendencijom“. Holokaust je, precizno određuje - „mogućnost koju modernost sadrži“.

Ono čega se pri tome plašimo, jest činjenica da lice modernoga svijeta kojemu se divimo, i skriveno lice tog istog svijeta koje je razotkrio Holokaust, ne samo da savršeno harmonizirano funkcioniraju na „istome tijelu“, već ne mogu postojati jedno bez drugoga.

Bauman navodi listu autora, koji su se unutar svojih studija na temu Holokausta dotakli činjenica koje svjedoče o Holokaustu kao o proizvodu modernoga doba, poput Henry Feingolda, koji govori o Auschwitzu kao „svjetskom proširenju modernog tvorničkog sustava“ u kojemu su sirovina bila ljudska bića, a konačan proizvod bila je smrt. Povjesničar Raul Hilberg zaključuje da je mašinerija uništenja bila organizirana zajednica njemačkoga društva u cjelini, u jednoj od svojih posebnih uloga. Teolog Richard L. Rubenstein kao konačnu poruku Holokausta izvlači

misao o tome kako Holokaust svjedoči o napretku civilizacije, o mjestu dostignuća na kojemu su industrijski potencijal i tehnološko praktično znanje dosegli nove visine.

Holokaust je potvrda da je to što se dogodilo posve u domeni ljudskih mogućnosti, i da se je takvo što moglo, i jednako tako može, dogoditi bilo gdje. „Auschwitz proširuje univerzum svijesti ništa manje nego što to čini spuštanje na Mjesec“, zaključiti će Zygmunt Bauman, predlažući da se na iskustvo Holokausta gleda kao na vrst sociološkoga laboratorija, kao na test skrivenih mogućnosti modernoga društva. „Ako nas lekcija o masovnom ubijanju može ičemu naučiti, uči nas tome da sprječavanje sličnih pojava barbarstva očito traži još više napora civiliziranja“, kazati će Bauman, napominjući kako je upravo racionalan svijet moderne civilizacije učinio zamislivim Holokaust, koji pred-stavlja „tehnološko dostignuće industrijskog društva i organizacijsko dostignuće birokratskog društva.“

Birokratska pedanterija, skrb za precizne detalje birokratske regulacije i za pridržavanje zakona iskrsnuli su u neviđenoj usklađenosti i funkcioniranju, iako se je taj ogromni birokratski aparat bavio masovnim ubijanjem divovskih razmjera. Odjel koji je u stožeru SS-a bio odgovoran za uništenje europskih Židova službeno je bio nazvan *Odsjek za upravu i privredu*, a i sama ideja istrebljenja u velikoj je mjeri bila rezultat birokratske kulture. „Niti u jednoj točki svojega mučnoga i dugotrajnoga procesa Holokaust nije došao u sukob sa načelima racionalnosti – konačno rješenje nastalo je iz istinski racionalne brige za čišćenjem, a stvorila ga je birokracija, vjerna svojoj formi i svrsi.“ Drugim riječima, Holokaust se ne može promatrati kao iracionalan izljev ostataka predmodernoga barbarstva – on je bio legitiman stanar u kući modernosti, koja ga je kreirala. Zygmunt Bauman tvrdi kako je birokratska kultura, koja nas navodi da društvo gledamo kao predmet uprave, kao prirodu koju treba „svladati“, „prepraviti“, kao vrt kojega treba urediti i silom držati u planiranom obliku (pri tome vrtlarski sustav dijeli vegetaciju na „kulturne biljke“, o kojima treba brinuti, i korov kojega treba istrijebiti), tvorila upravo onu atmosferu u kojoj se ideju Holokausta moglo začeti, razvijati i dovesti do zaključka. On pokazuje kako su duh instrumentalne racionalnosti i njegov moderni, birokratski oblik institucionalizacije učinili rješenja u stilu Holokausta „razumnima“.

Kako su se obični Nijemci preobrazili u Nijemce počinitelje masovnog zločina? Prema mišljenju mirotvorca i profesora socijalne etike Herberta C. Kelmana, moralne inhibicije naspram nasilnih zlodjela može oslabiti stjecaj triju uvjeta – službenim odredbama koje dolaze iz zakonski ovlaštenih ustanova, akcijama koje su rutinizirane, tijekom kojih se postupa po pravilima, i gdje su uloge precizno raspodijeljene,

dok su žrtve nasilja, ideološkim definicijama i indoktrinacijom, dehumanizirane. Ideal discipline, koji podrazumijeva totalnu identifikaciju s organizacijom, i podređenost pravilima, ljudske osobnosti oslobađaju moralne prosudbe – osobna se savjest, a time i sućut, kao prirodna reakcija na zlo i nasilje, poništava.

Pojam „moralnoga sljepila“ najbolje definira prirodnu sklonost čovjeka da se ne brine više negoli što je nužno – a ta vrst gotovo refleksivnog stava ne shvaća se kao velika moralna sramota, stoga čovjekovo uzdržavanje od propitivanja cijeloga uzročnoga lanca ne dolazi pod naročit upit. Američki profesor filozofije John Lachs moment „posredovanog djelovanja“ – pojavu da čovjekovo djelovanje obavlja za njega netko drugi, posrednik koji stoji između njega i njegovog djelovanja, onemogućujući mu da ga izravno doživi, izdvaja kao jednu od najutjecajnijih značajki modernoga doba. Rezultat posredovanog djelovanja jest taj da izvršene postupke na koncu nitko ne smatra svojim, a takav se učinak postiže kada se same žrtve učini psihološki nevidljivima, ubijanjem „na daljinu“, daleko od očiju.

Proces civiliziranja, zaključiti će Bauman, tako je, uz ostalo, proces kojim se upotrebu i primjenu nasilja oslobađa moralnog proračuna i kojim se priželjkivane ciljeve racionalnosti emancipira od upletanja etičkih normi ili moralnih inhibicija. Tendencija da se upotrebu nasilja podredi racionalnom proračunu zapravo je konstitutivna značajka moderne civilizacije, kojoj je glavna preokupacija „ušutkavanje morala“.

Bauman razmatra i povijesnu rasprostranjenost antisemitskih stavova, pomno i studiozno objašnjava interesantan, trajno paradoksalan odnos i spona između židovstva i kršćanstva. Ustvrdjuje kako je „konceptualni Židov predstavljao sliku prekoračenja granica i bilo kakvog ponašanja koje ne predstavlja bezuvjetnu odanost i nedvosmislen odabir“. Autor stavlja pozornost na zapletenost Židova u klasne borbe, gdje su dva suprotstavljena klasna antagonizma za Židove smatrala da stoje „na suprotnoj strani barikade“, i stupnjevito pokazuje povijesni i socijalni put zrenja i formiranja modernoga antisemitizma. No, najvažnija dimenzija endemske židovske neukalupljenosti koja je utjecala na oblik modernog antisemitizma bila je činjenica da su Židovi bili, kako je isticala Hannah Arendt, „nenacionalni element u svijetu rastućih ili postojećih nacija“. Zbog teritorijalne raspršenosti i sveprisutnosti, Židovi su bili internacionalna nacija, nenacionalna nacija, unutar svake nacije bili su „unutarnji neprijatelji“.

Kroz daljnja razmatranja autor dolazi i do pojma rasizma, čiju filozofsku bit tumači riječima: „Čovjek jest, prije nego što djeluje; ništa od onoga što on čini ne može promijeniti ono što on jest.“ Rasizam je nezamisliv bez napretka moderne znanosti, moderne

tehnologije i modernih oblika državne vlasti, i kao takav, ustvrditi će autor, rasizam je strogo moderan proizvod. On dolazi na svoje samo u kontekstu projekta savršenog društva i namjere da ga se provede planskim i dosljednim naporom, a u slučaju Holokausta projekt je bio tisućgodišnji Reich – kraljevstvo oslobođenog Njemačkog Duha. Baumanova studija pokazuje koliku su potporu rasizmu, time i Holokaustu, dali pioniri znanosti.

Nestanak Židova bio je sredstvo uspostavljanja svijeta savršenstva – moderan antisemitizam nastupao je iscjeljiteljski, govoreći o Židovima kao o „bacilima i gamadi“ opravdavao je nužnost čišćenja u cilju rasne, nacionalne i socijalne higijene. Veza između judeofobije i europske moderne bila je povijesna, i, ujedno, povijesno jedinstvena. Bit pitanja unutar kojega razmišljamo o značenju zapadne civilizacije nakon Auschwitzta jest ta da počinitelji Holokausta nisu bili „ludi“ – bili su to obrazovani ljudi svojega vremena. Sumoran zaključak kojega iz toga izvodi povjesničar i politički znanstvenik Raul Hilberg, a koji i Zygmunt Bauman vidi kao važan, jest taj da je naša evolucija nadmašila naše razumijevanje, da više ne možemo pretpostavljati da potpuno shvaćamo djelovanje svojih socijalnih institucija, birokratskih struktura ili tehnologije.

Ovi zaključci znače da niti stručnjaci koji su radili na izučavanju problema Holokausta i na pokušaju da se on razjasni i shvati, ne mogu objasniti što se je, i zbog čega, dogodilo. - „Da“, kazati će Bauman, - „dogada se da ponekad ne možemo razumjeti određene događaje u prošlosti, ali to nas ne uzrujava – tješi nas da su oni ipak predmet akademskoga interesa.“ – „No, jesu li,“ - upitati će potom, i dodati kako je „događanje Holokausta neshvatljivom učinilo upravo našu, zapadnu civilizaciju, i to u vrijeme njene kulturne ekspanzije.“

Holokaust, čak i ukoliko uzmemo da je, kao „središnji povijesni događaj“, slično Francuskoj revoluciji, otkriću Amerike, ili izumu kotača, promijenio tijek daljnje povijesti, zapravo je promijenio vrlo malo, ukoliko jest išta, u tijeku daljnje povijesti naše kolektivne svijesti i samorazumijevanja. Upravo iz činjenice što sada znamo da živimo u jednakom tipu društva koje je omogućilo Holokaust, i koje nije sadržavalo ništa što je moglo spriječiti da se on dogodi, nužno je da danas proučavamo njegove pouke. Jedan od načina je svakako i konzultiranje ovog važnog sociološkog djela.

Tatjana Gromača je hrvatska književnica i esejista. Knjige su joj prevedene na više stranih jezika.

Nastasja Pisarev

Haruki Murakami

Bezbojni Cukuru Tazaki i njegove godine hodočašća

Prevela Nataša Tomić
Geopoetika, Beograd

Posle seksualnog skandala koji je izazvao muž jedne od članica žirija za izbor Nobelove nagrade za književnost, nagrada ove godine nije ni dodeljena. (A žiri se nije mnogo proslavio ni preprošli put, kada ju je dodelio Bobu Dilanu koji priznanje očigledno nije doživeo kao preteranu čast.)

Zbog tog je jedan deo članova žirija organizovao dodelu alternativne Nobelove nagrade, za koju su nominovali Harukija Murakamija. Japanski pisac se na nominaciji zahvalio, a zatim ju je učtivo odbio. Murakamijev postupak je, naravno, sasvim logičan. Ma koliko Nobelova nagrada dosad bila beskrajno ukaljana ružnim politikanstvom, skandalima i mnogim spektakularno lošim izborima, ipak je uspela da sačuva neku vrstu sjaja zaista sveopšteg priznanja – na svetu verovatno ne postoji čovek koji nije čuo za nju, i imena pisaca koji su je dobili često ostaju ubrojana u svetske klasike.

Murakami će biti ubrojan u svetske klasike primio tu nagradu ili ne, mada s pravom očigledno želi (i očekuje) da je dobije, čim je odbio alternativnog Nobela. “Bezbojni Cukuru Tazaki i njegove godine hodočašća” je samo još jedna u sjajnom nizu njegovih neobičnih priča sa magičnom atmosferom, pisana lakim stilom koji neosetno tone u metafiziku.

Midorikava je bezvoljno odmahnuo glavom: “Da, talenat ponekad zaista jeste divna stvar. Izgleda lepo, privlači pažnju, a ako sve ide kako treba, može i da se unovči. I žene se lepe na njega. Verovatno je bolje imati ga nego ga nemati. Samo, znaš, Haida, talenat je nešto što prvi put ispoljava svoja svojstva oslanjajući se na čvrst centar u telu i u svesti. Ako ti neki šraf u glavi ispadne, ili ti se negde neki spoj u telu otkači, taj centar iščezne poput jutarnje rose. Recimo, dovoljno je da te zaboli kutnjak, ili da ti se rame gadno ukoči i već ne možeš normalno da sviraš klavir. Zaista je tako. Meni se to stvarno dešavalo. Samo zbog jednog kvarno zuba, jednog ukočenog ramena, sva ta lepota vizije i zvuka samo je otišla u ništavilo. Ljudsko telo je krhko. Sačinjeno je kao jedan složeni sistem koga često može da ošteti nešto sasvim trivijalno. A kad se ono jednom ošteti, u velikom broju slučajeva, teško se popravi.

Glavni lik Cukuru Tazaki živi u Tokiju i pravi železničke stanice koje su mu bile opsesija čitavog života. Kao mladić, dok je još bio gimnazijalac u Nagoji, pripadao je društvu od petoro mladih koji su u svojoj grupi uspeli da uspostave “savršeni sklad” zbog kog taj period života pamte kao vreme nepomućene sreće. Ipak, u jednom trenutku, na početku fakulteta, Cukuru bez ikakvog objašnjenja, biva izbačen iz grupe. Svako od njih, sem Cukurua, imao je po svom prezimenu nadimak po nekoj od boja - Crveni, Plavi, Bela i Crna. U ovom znamenju boja glavni lik kasnije traži uzroke svoje životne uloge bezbojnog autsajdera, dok na višem nivou, simbolika boja još tešnje uvezuje glavne teme romana.

Više puta naglašavana rečenica, da se na kutiju sećanja poklopac možda može spustiti ali da se istorija ne može izbrisati, pokazuje se kao fundamentalno tačna, i u svojim ranim tridesetim, na nagovor devojke u koju počinje da se zaljubljuje, Cukuru odlučuje da poseti svakog od svojih prijatelja iz mladosti i otkrije zbog čega su ga napustili. Kroz ovaj zaplet, teme sećanja, identiteta i međuljudskih odnosa pojavljuju se kao okosnice romana u kojem, netipično za Murakamija, uopšte nema elemenata fantastike, ali ima, kao i uvek, mnogo spisateljske magije.

Dnevnik.rs

U ovom broju

Alen Deršović: *Obrana Izraela (3)*

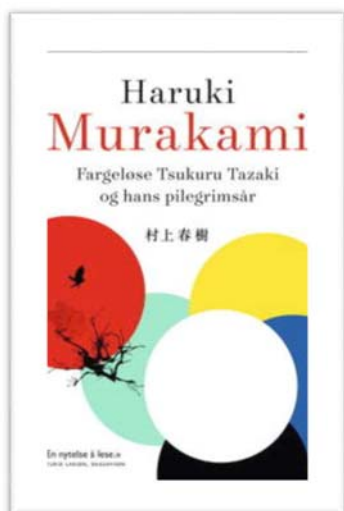
Predrag Ilić: *Stepinac i NDH*

Ranko Risojević: *Fincijev uvod u lektiru*

Nacisa Potežica: *Amos Oz - izraelski i svjetski velikan pisane riječi*

Tatjana Gromača Vadanjel: *Zygmunt Bauman - Modernost i Holokaust*

Nastasja Pisarev: *Haruki Murakami - Bezbojni Cukuru Tazaki i njegove godine hodočašća*

Alia Mundi

Magazin za kulturnu raznolikost

<https://istocnibiser.wixsite.com/ibis>

<http://aliamundimagazin.wixsite.com/alia-mundi>

Stranice posvećene Jevrejima bivše
Jugoslavije

<http://elmundosefarad.wikidot.com>

Ne zaboravite da otvorite

www.makabijada.com

http://balkan-sehara.com/prica1_2017.html

Istraživački i dokumentacijski centar

www.cendo.hr

Lamed

List za radoznale

Redakcija - *Ivan L Ninić*

Adresa: Shlomo Hamelech 6/21

4226803 Netanya, Israel

Telefon: +972 9 882 61 14

e-mail: ivan.ninic667@gmail.com

<https://listzaradoznale.wixsite.com/lamed>

Logo Lameda je rad slikarke

Simonide Perice Uth iz Wašingtona